

ГЕРОДОТ ІЗ ГАЛІКАРНАСУ

ОПИС СКИТИЇ

**ПЕРЕКЛАВ І ПОЯСНИВ
ТЕОФІЛЬ КОСТРУБА**

Стейт Каледж, Па.

1968

Друковано 250 прим.

Д-р Василь Луців, видавець.

Найстаріший опис України з у. ст. пер. Хр.

ZHYTTIA I. SHKOLA
DR. WASYL LUCIW
418 W. NITTANY AVE.
STATE COLLEGE, PA. 16801

Вид-во "Життя і Школа"

I. Геродот і його твір.

Батько історії, Геродот, уродився між роками 490–480 пер. Хр. в Галікарнасі, в Малій Азії, де існували численні грецькі колонії. Правда, щодо його походження є в науці непевність: одні хочуть його бачити уроженцем Галікарнасу, інші доказують, що він був турійцем. А докази на ту другу думку є поважні. На те має вказувати цитат з Геродота в »Риториці« Аристотеля, де нашого історика називається турійцем; також автор хроніки святині в Ліндос, певно Тімахідас, ур. ок. 125 р. пер. Хр., називає Геродота турійцем. Всежтаки перша думка, а саме, що батьківщиною першого історика старини був Галікарнас, має більше прихильників і, що найголовніше, аргументів на це: Про це, що Геродот вродився в Галікарнасі, говорять: Діонізій із Галікарнасу (*de Thuc. 5*), Страбон, Плютарх (*De Herodoti malign. 35* і *De exilio 13*) і багато інших джерел. В науці панує думка, що Галікарнас не був із початку грецьким містом. Його назва сягає тих часів, коли на малоазійськім побережжі жили ще попередники греків карійці, але опісля поселилися там греки-дорійці і згеленізували місто. Відтак вплив цивілізаційної струї йонців, що тут осіли, притисив дорійську культуру й заняв пануюче

місце. Тому не диво, що Геродот умів по-йонськи. Але йонцем він не був. В нім була мішаниця кроїв дорійської та карійської. Сам історик, щодо походження племінно-грецького, вважає себе дорійцем, — йонців не любив. Наколи б Геродот був йонцем, то ніколи не повторив би без свого пояснення думки скітів, що йонці є найменше воювничі з усіх грецьких племен (IV. 142) і не написав би, що йонці соромляться своєї власної назви. В описі йонського повстання проти персів і значення йонців у змаганнях проти перського короля Ксеркса, висловляється цей історик глумливо, а вождів йонського зряву називає несовісними авантюристами (VI 2 і д. 11 і д. 29. 124). Отже з цієї неприхильності Геродота до йонців можемо заключати, що він не був йонцем. Зовсім інакше відноситься знова ж він до дорійців. Симпатії до них унагляднюються у тім, що по його думці дорійці були споконвіку греками, а йонці (між ними й атенці) були первісно пелягами, себто не-греками, і щойно пізніше згеленізувалися. І тим саме вплітує Геродот китицю квітів у лавровий вінок історичної традиції дорійців.

Батько Геродота звався Лексес (це ім'я можна подибати у голікарнських написах і тільки в них; це ще один доказ, що Геродот походив із Галікарнасу). Його матері було на ім'я Дрио (правдоподібно), а брат історика звався Теодор. Чи Геродот був аристократичного походження, напевно не знаємо. Свідас, царгородський письменник із десятого століття по Хр. уважає його за члена знатного роду. Вже на початку ми зазначили, що часу уродин Геродота не знаємо докладно. Одно з найстарших джерел, що споминає про уродини цього найбіль-

Цей грецький історик багато подорожував та пізнав цілий майже тоді знаний світ. З його історії виходить, що він знов із автопсії¹) крім Галікарнасу та Самоса багато егейських островів, Пельопонез, середущу Грецію й частину північної, півднєві Італію та Сицилію. Крім цього знов Азію аж по Персію, Кипр, фенікійське побережжя, Єгипет, Македонію, Тракію й півн. побережжя Чорного Моря. На тодішні комунікаційні засоби, якими були: кінь, «пустинний корабель» — верблюд та вітрильне судно, подивляємо Геродота, що як учений, історик — не вояк, звидів стільки світа. На жаль не знаємо часу, в якому відбував він ці подорожі. Заходить іще одне питання: чи наш історик відбував ті подорожі в першій половині свого життя, коли перебував в Галікарнасі й на Самосі, чи в другій половині, коли був в Атенах, або в Туріях. Він подорожував переважно по тих краях, де були грецькі кольонії.

Батько історії назвав свій твір „Гісторіс апo-дейксіс“ — по українськи: »Змалювання історії«. Історія його поділена на дев'ять книг і кожна з них має назву одної з дев'ятьох муз. Старинні греки думали, що кожною штокою й науково опікується зосібна одна з дев'ятьох муз. А музи були ось які: Клю — муза історії, Естерпа — муз мудри, Теслія — муза комедії, Мельпомена — муз трагедії, Терпікора — муз танків; Ерото — муз любовних пісень, Полігимнія — муз сім'ї, Уранія — муз астрономії, Калліопа — муз епічної поезії. У цьому саме порядку поназивані книги історії Геродота.

¹) себто, що бачив їх на власні очі.

Тепер повстає питання: Чому Геродот втігнув у частину свого твору історичний та географічний опис нашої батьківщини в половині меншій-більше першого тисячліття перед Хр.? Грецький історик писав передовсім історію своєї вітчини; коли ж був величина Гелляди починалася чи зачіпувала історичними гвінтами за минуле якось іншої держави чи народу, то автор змалюовував історію даної держави чи народу. Історія греків була залежна від історію персів великим узлом політичних зудорів між західним світом, якого речником були гелени, та персами – представниками сходу. Отже наш автор із вище згаданої причини начеркує історію перської монархії. Перський король Дарій виправився походом на тодішніх мешканців України скитів, 512 р. пер. Хр., щоби їх покарати за їхні часті напади на схід та присилувати не запускатися задалеко в ті сторони, де вже царила політична сила азійського державного велітня – Персії. Начеркуючи бувальшину персів, історик із Галікарнасу подає рівночасно політичні та географічні дані про ті народи або державні організми, що були в якісь відношені до перської історії, були злучені з нею узлом спільногого минулого. Тому саме Геродот у четвертій книзі вище згаданого твору змалюовав нам нашу батьківщину в старині, Скитію, куди виправився був Дарій походом. Історія Геродота це зліпок із частинних історій різних народів і містить крім історичних вісток також географічні та етнографічні дані. На початку свого твору, в першій книзі, говорить Геродот про Спір, який здавна давна вже був найдразливішим місцем відносин між заходом і сходом. Можна відрізнити дві стадії боротьби між гре-

Цей грецький історик багато подорожував та пізнав цілий майже тоді знаний світ. З його історії виходить, що він знов із автопсії¹) крім Галікарнасу та Самоса багато егейських островів, Пельопонез, середущу Грецію й частину північної, півдневу Італію та Сицилію. Крім цього знов Азію аж по Персію, Кипр, фенікійське побережжя, Єгипет, Македонію, Тракію й півн. побережжя Чорного Моря. На тодішні комунікаційні засоби, якими були: кінь, «пустинний корабель» — верблюд та вітрильне судно, подивляємо Геродота, що як учений, історик — не вояк, звидів стільки світа. На жаль не знаємо часу, в якому відбував він ці подорожі. Заходить іще одне питання: чи наш історик відбував ті подорожі в першій половині свого життя, коли перебував в Галікарнасі й на Самосі, чи в другій половині, коли був в Атенах, або в Туріях. Він подорожував переважно по тих краях, де були грецькі кольонії.

Батько історії назвав свій твір „Гісторіс апоДейксіс“ — по українськи: »Змалювання історії«. Історія його поділена на девять книг і кожна з них має назву одної з девятьох муз. Старинні греки думали, що кожною штукою й наукою опікується зосібна одна з девятьох муз. А музи були фоль які: Кліо — муза історії, Естерпа — муза музични, Толія — муза комедії, Мельпомена — муза трагедії, Терпсіхора — муза танків, Ерато — муза любовних пісень, Полігімнія — муза сілу, Уранія — муз астрономії, Калліопа — муза епічної поезії. У цьому саме порядку поназивані книги історії Геродота.

¹ сефто, що бачив їх на власні очі.

Тепер повстає питання: Чому Геродот втягнув у частину свого твору історичний та географічний опис нашої батьківщини в половині менш-більше першого тисячліття перед Хр.? Грецький історик писав передовсім історію своєї вітчини; коли ж бувальщина Гелляди лучилася чи зачіпувала історичними гвінтами за минуле якоїсь іншої держави чи народу, то автор змальовував історію даної держави чи народу. Історія греків була звязана з історією персів великим узлом політичних зударів між західним світом, якого речником були геленці, та персами – представниками сходу. Отже наш автор із вище згаданої причини начеркує історію перської монархії. Перський король Дарій виправився походом на тодішніх мешканців України скитів, 512 р. пер. Хр., щоби їх покарати за їхні часті напади на схід та присилувати не запускатися задалеко в ті сторони, де вже царила політична сила азійського державного велітня – Персії. Начеркуючи бувальщину персів, історик із Галікарнасу подає рівночайно політичні та географічні дані про ті народи або державні організми, що були в якімсь відношенні до перської історії, були злучені з нею узлом спільногого минулого. Тому саме Геродот у четвертій книзі з вище згаданого твору змальовав нам нашу батьківщину в старині, Скитію, куди виправився був Дарій походом. Історія Геродота це зліпок із частинних історій різних народів і містить крім історичних вісток також географічні та етнографічні дані. На початку свого твору, в першій книзі, говорить Геродот про спір, який здавен давна вже був найдразливішим місцем відносин між заходом і сходом. Можна відрізнити дві стадії боротьби між гре-

ками й варварами (так греки називали чужинців). Перша: Історія Лідії, що її король Крез підбив греків у Малій Азії, друга: лідів підбили перси під проводом Кира й вони відтепер стаються ворогами грецького світа. В першій книзі познакомлює автор читача з історією Лідії та вказує, якими способами з медійської держави повстала перська. Дальше продовжує він початок свого твору описом постепенного зміцнення та побільшення перської держави поневоленням сусідних народів. Згадуючи про поодинокі народи, що шляхом підбою почали входити в склад перської імперії, Геродот начеркує їхню історію. І так змальовує автор перед очами читача закріпощення Вавилонії та Єгипту. В другій книзі познакомлює нас історик з територією і мешканцями вище згаданого краю та пише про його бувальщину. Третя книга – це історія Персії за царя Камбіза. Приходимо з черги до четвертої книги, яка й становить для нас осередок велико-го заінтересування. Геродотова „Скитія“ – це джерело, звідкіля черпають пізніші історики, аж до нині включно, історичні відомості до своїх праць. Батько історії напевно не сподівався, що своєю »Скитією« внесе в культурну скарбницю майбутнього народа княжий дарунок як під оглядом науковим, так і моральним. Бож четверта книга його твору – це історична увертюра до української бувальщини, яка звязує Славутицю – Бористен, уосіблення того всього, що українське, з великим умом старинного світа. Як уже було сказано, четверта книга описує похід перського короля, Дарія, на скитів, щоби їх покарати за їхні напади на схід, та щоби зміцнити тут на заході свої впливи. Але Дарій не осягнув

своєї ціли. Скити заманили перські війська в глибину краю, знищили все за собою, й Дарій із військом знайшовся немовби в пустині, без паші для коней, без води. Тому певно Геродот присвятив одну книгу цьому народові, що не хотів покоритися й узяти майбутнього напасника на Грецію своїм побідником. І тут саме наступає опис краю та звичаїв його мешканців, тут описує автор скитів, як кочовиків, але також і як рільників („скити-огородні, що не на страву, але на продаж сіють хліб“) (IV. 17.). І мимоволі представляє собі читач в уяві велике золоте море хлібів, що хвилює під подувом вітру, а все те заплекане скитською рукою... Проф. Вітковський каже, що Геродот звернув особливу увагу на український чорнозем.²⁾ Коли ж до цієї хліборобської сторінки скиуського життя долучимо ще гідрографічний опис,³⁾ передовсім Славутиці (IV. 53), то мимоволі приходять на думку поетові „лані широколоні, і Дніпро, і кручи“... Взагалі опис Скитії належить до найцінніших частин твору. Перші чотири книги присвячені історії чужих народів. Дальша містить у собі історію Греції. Пята й частина шостої книги подають історію йонського повстання проти персів (pp. 499–494). Опісля слідує опис мінулого Спарти й Атен. Книги VII.–IX. об'ємають першу війну греко-перську за Дарія й другу війну за його наслідника Ксеркса. В сьомій книзі можна представлений бій під Термопілями, в восьмій книзі приковує увагу читача зудар двох військових сил під Артемізіон та під Саламіною. В останній книзі стрімко опис бою під Платеями й коло Mi-

²⁾ Sł. Witkowski, Historiografia grecka, I. 134.
³⁾ опис рік.

калє. »Історія« кінчиться тим, що війська атенсько-йонські облягають та здобувають Сестос в осені 479 р. На тому році й кінчиться Геродотова „Історія“, замкнена побідою греків над персами.

Остається сказати дещо про джерела інформації історика з Галікарнасу. Геродот опирається в деякій мірі на автопсії. Про це буде ще мова нижче. Коли йде про опис краю, то безперечно автопсія займає перше місце. Інакше справа мається з чисто-політичною сторінкою його »Історії«; тут грали роля устне передання з одної сторони, а письменні джерела з другої. Але всетаки переважає устне передання. Тому в його творі краща етнографія й географія даних народів, чим їхня історія. Історик із Галікарнасу нпр. не вмів єгипетської мови й тому, опираючися на єгипетських греках або на перекладчиках, не змалював всього достовірно та не все правдиво подав часи панування окремих династій. Дослідники кажуть, що Геродот користав із географічних творів (це цілком не виключає автопсії) Гекатайоса й Діонізія з Мілету (коли йде про цього останнього, то це здогад). Джерелом Геродота до четвертої книги є між іншим Діонізій з Мілету, а саме його географія. В весній історії скитів Геродот користав із вчаснішого твору Діонізія »Персіка«.

II. Важніші українські праці про Геродотову Скитію.

Переходимо з черги до огляду важніших українських праць, що займаються нашим істориком і його твором, а передусім його четвертою книгою.

Це праці здебільша писані українською мовою, хоч є також декілька в німецькій і в московській мовах. Маємо повне право зачислити й ці останні до української науки, бо писали їх українці, хоч і не в своїй мові: це ж наш вклад у світову наукову культуру. Праці ті є різні. Одні з них занимаються державними організаціями на наших землях у старовину, інші грецькими кольоніями на побережжі Чорного Моря та їхнім впливом на духове життя сусідніх народів, ще інші говорять нам про розкопки на південносхідних територіях Європи та значення знайдених речей у розкопаних могилах для археології України. Отсі праці дають досить повний і всесторонній погляд на наше минуле з V. й пізніших століть пер. Хр. Очевидно вони не вичерпували справи й у великій мірі треба ще користуватися також працями чужих учених, але про них тут не говоримо. Поодинокі праці подаватимемо в їх хронологічному порядку.

Один із перших українських учених, що займався цими справами, був професор львівського університету др. Ізидор Шараневич (1829–1901). У своїй праці про найдавніше минуле нашого краю⁴⁾ занимається автор памятками грецького й римського письменства, що відноситься до найдавніших століть української історії. Вона обіймає дев'ять уступів. Перший із них містить у собі історію та розподіл старинних праць про карпатські народи; другий говорить нам про Геродота, його попередників і тих, що виступали після нього. В третім уступі обговоро-

⁴⁾ Dr. I. Sharaniewicz, *Kritische Blicke in die Geschichte der Karpaten-Völker im Altertum und im Mittelalter*. Lemberg, 1871.

рює Стробана географа з I. ст. перед Хр. і поч. I. століття по Хр., в четвертім Плінія, латинського природника, в п'ятім Тацита, римського історика з першого століття по Хр., в шостім Птолемея з Олександриї, грецького географа з другого століття по Хр., в сьомім Діона Кассія, у восьмім т. зв. певтінгерську таблицю, в девятім є закінчення. Про Геродота говорить автор на сторінках 19–33. Дальше займався цими справами Омелян Партицький, гімназійний учитель (1840–1895), автор багатьох праць зі старинної і середновічної історії України, між ними праці про »Велику славянську державу«.⁵⁾ Чим особливо визначні праці Партицького про скитів, це його думка, що скити—слов'яни. Це бачимо вже із наголовка обговорюваної праці. Є це невелика книжечка на сто сторін друку. В ній на початку призадумується автор над називою »скити« і каже, що можна її пояснити зі слов'янських мов, а передовсім української — »скита-тися«, »скиталець«, що значить: блукати, бурлакувати, ходити з місця на місце. Опісля занимається коротко справою побуту Геродота в Україні і твердить, що історик дійсно був на наших землях, тобто у Скитії. Відтак переходить до опису Скитії й її мешканців, тобто скитів і їх сусідів. Він між іншим подає мітичний початок скитського народу, себто такий, як його подавали в своїх оповіданнях скити. Партицький пише, що давною назвою Дніпра є Славута. Симон Окольський, домініканин, письменник XVII ст. пояснює ту назву так: »Славута“ це сла-

⁵⁾ О. Партицький, Велика славянська держава, Львів, 1889.

ви гута" (стор. 8). Але що значить „дочка Дніпра“ (оповідання про початок скитів каже нам, що Зевес одружився з дочкою Дніпра і від їх потомків виводяться скити)? На те питання відповідає Партицький ось як: Згідно з Геродотом, Дніпро випливає із джерел на півночі; на скитській граници, де ріка Березина вливається до Дніпра, прибирає Дніпро назву Геррос і так звався аж по пороги. В литовській мові »гірюс« означає »славак«, »хвалак«. (Литовські мовознавці, як подає автор у своїй замітці, кажуть, що литовська мова є найближча до словянських; у ній доховалася прасловянська бесіда). Бачимо, каже дальше автор, що за скитських часів Дніпро звався Славутицею. — Нарочно подаємо тут ті характеристичні виводи, може за надто смілі, — але бувають часом у науці ще й більше ризиковні здогади. Зрештою праця та писана тоді, коли ще наукові досліди над мовою не були так розвинені, як нині. Дальше автор описує релігію та обряди скитів і говорить про старинні назви мешканців нашої землі в прасловянських часах. Дальша праця того ж самого автора, що присвячує багато уваги скитам, це «Старинна історія Галичини».⁶⁾ В ній подає нам Патрицький образ Галичини в старинній добі. Він вичисляє народи, що замешкували ту частину нашої батьківщини й описує не лише географічні умовини їх життя, але також їх звичаї й релігійні вірування. Книжка поділена на чотири уступи (крім додатка). Перший із них познакомлює читича з тракійцями й Тракією, другий із гетами

⁶⁾ О. Партицький, Старинна історія Галичини від VII. століття до ХІІІ століття. Львів, 1894.

та їх батьківшиною — Гетією. В третім уступі говорить автор про Скитію та скитів. Портицький дає географічний опис Скитії, переходить до скитських земель, їх релігії та до їхніх сусідів. Уесь час опирається на Геродоті. В четвертім уступі говорить про історію гетів. Додаток його праці розвязує питання, якої народності були даки, мешканці Семигороду в часах римського цісарства. Черговою працею є „Виїмки з джерел до історії України“¹⁾ покійного проф. Михайла Грушевського. Тут помістив наш найвизначніший історик у перекладі уривки з різних джерел до половини XI віку, де лише говориться про наші землі та їх мешканців. Є там джерела старинні й середньовічні. На першім місці бачить читач уступ про Геродата та кілька розділів із його »Скитії«, переложених на українську мову, з обширними поясненнями. Федір Міщенко (1848—1906), доцент університету в Києві, а опісля професор університету в Казані, автор багатьох дуже цінних праць і перекладів зі старинної історії, написав працю про етнографію України в Геродата.²⁾ Автор обговорює на початку спір між заходом, себто Європою, і сходом — Азією, та згадує про троянську війну, як про предтечу дального спору, який у V. віці примігав більш виразну форму. Міщенко обговорює етнографічну сторінку України. В другій своїй праці про не скитські землі, що сусідували зі Скитією³⁾ називає

¹⁾ Михайло Грушевський, Виїмки з жерел до історії України-Руси до пол. XI віку. Львів, 1895.

²⁾ Ф. Міщенко, Этнография России у Геродата. „Журналъ Министерства Народнаго Просвещенія“ 1896, V.

³⁾ Извѣстія Геродата о вѣ-скиѳскихъ земляхъ Россіи. Ж. М. Н. П. 1896, XII.

Міщенко Геродота батьком „русскої исторії“ і „родоначальникомъ нашихъ историковъ, Этнографовъ и археологовъ“. Міщенко перекладав також на московську мову цілий твір Геродота, написав вступ і додав пояснення (1885), а також ще декілька праць про Геродота і Скитію. 1898 р. появився перший том славної Історії України¹⁰) Михайлова Грушевського, тоді від чотирьох літ професора львівського університету. В цьому томі присвячено досить багато місця Геродотовій Скитії. Огляд М. Грушевського ще й досі має дуже високу вартість, так, що кожний дослідник і читач повинен конечно з ним познакомитися. Жмуток світла на нашу історію тога часу кинула також праця Івана Франка п.н. „Причинки до Історії України-Руси“.¹¹) Книжечка Ів. Франка мала бути критичним оглядом „Історії України“ М. Грушевського, але в дійсності вона є головно збіркою нераз дуже цікавих причинків і перекладів до історії України. Тут маємо значну частину Геродотової »Скитії« в перекладі на нашу мову, яка подає нам опис Скитії та її мешканців, їх занчай та релігійні вірування. Є це (побіч давніших частинних перекладів Партицького і Грушевського) найбільший з дотеперішніх перекладів »Скитії«, яка в ціlostі появляється в українськім перекладі вперше щойно в отсії книжці. При самому кінці праці є поміщений додаток, де обговорюється дуже цікаві сліди скитської традиції в історії

¹⁰) Михайло Грушевський, Істория України-Руси, том I. „Збірник Історично-Фільософічної Секції Н.Т.Ш., т. I, Львів: 1898, 2-ге вид. Львів 1904, 3-те вид. Київ 1913.

¹¹) Іван Франко, Причинки до Історії України-Руси. Часть перва, Львів 1912,

та побуті українського народу. Чергова праця відноситься до археольогії Галичини, а саме говорить про сліди скитської культури в Галичині.¹²⁾ Її автор, передчасно померший талановитий галицький археолог, Володимир Гребеняк († 1915), написав кілька цікавих праць. Одною з них є якраз згадана на цьому місці. Автор статті доказує тут, що галицька Україна в старинних часах, а передовсім у добі так званої скитської культури, була звязана не так, як каже подавляюча більшість учених, із заходом, але зі східно-українськими землями. Про те свідчать розкопки борщівського (1877 р.) заліщицького (1883 р.) й городенського повітів. Річи, що знаходилися в розкопаних могилах, вказують на тісний зв'язок Галичини з близьким сходом, себто зі східною Україною, де передовсім цвила скитська культура і звідкіля розходилася на захід. Час того культурного зв'язку можна означити як VII і VI ст. пер. Хр. 1914 р. вийшла в Чернівцях праця др. Пантелеймона Клима про мілєтські колонії у Скитії.¹³⁾ В тій книжці подає автор історію грецької колонізації на північному побережжі Чорного Моря. В першім розділі займається положенням Мілету й його значенням для грецької культури. Другий розділ говорить про грецьку колонізацію взагалі, а третій про колонізацію побережжя Чорного Моря. В четвертім розділі, що ділиться на кілька частин, займається автор Скитією — краєм, його положенням, границями, населенням і історією скитів. У пятім

¹²⁾ Володимир Гребеняк, Сліди скитської культури в Галичині. З. Н. Т. Ш. том 117/118. Львів, 1914.

¹³⁾ Dr. P. Klym, Die milesischen Kolonien im Skythenlande, Чернівці, 1914.

розділі познакомлює він читача з культурою скитів: їх способом життя, ношою, домовим знаряддям, релігійними віруваннями, воєнним ремеслом та державною організацією. В шостім розділі говорить автор про розкопки та знайдені речі на північному бережжі Чорного Моря. Семий розділ познакомлює читача з мілетськими кольоніями, а саме: з Ольбією, Пантіапом, (або Босфором), Теодозією, Тирасом, Танаїсом, Березанню. Не можемо познайомити в нашому огляді праці московського вченого, тепер професора університету в Америці, про давнє минуле України, тим більше, що отсюди працю переклав на українську мову український археолог др. Лев Чикаленко.¹⁴⁾ У цій праці представив проф. М. І. Ростовцев популярно так звану скитсько-сарматську добу. Опираючися на археологічну матеріялі та на переказах старинних письменників-начеркунув автор життя грецьких кольоністів та нижчих культурою народів, що жили на північ від грецьких осель. Археологією Скитії займається професор Віктор Данилевич у загальній праці про археологію Київщини.¹⁵⁾ В цій праці перестерігає проф. Данилевич перед надто поспішними висновками про «скитську» культуру як прийшізну і підкresлює її давні місцеві традиції. Дальше треба згадати працю проф. Ол. Покровського про скитів у грецькому та римському письменстві.¹⁶⁾ Автор праці вказує на те, що в грець-

¹⁴⁾ М. І. Ростовцев, Давнє минуле нашого півдня, переклав Лев Чикаленко, Київ 1918.

¹⁵⁾ В. Данилевич, Археологічна минувшина Київщини, „Збірник Історично Фіол. Відділу У.А.Н.“ ч. 31. Київ 1925.

¹⁶⁾ Ол. Покровський, Як ідеалізовано скитів у грецькому та римському письменстві, „Записки Іст. Філ. В. У. А. Н.“ кн. 10, Київ 1927.

кій літературі були згадки про скитів і то в формі ідеалізування. Початок XIII пісні Іліади каже, що Зевес поглянув на землю тракійців і „хоробрих, сміливих кобилодоїльників, молокоїдів”. Це, по думкам автора, має відноситися до скитів, бо всякі старинні автори їх саме називали кобилодоїльниками. Те, що про скитів є згадка в старинній грецькій літературі, свідчить про їхню популярність між греками. Маємо й в інших грецьких творах ідеалізування скитів. Есхіль не тільки говорить про скитів, що живляться кобилячим сиром, мають гарні закони, або гарні звичаї; в його »Евменідах« сама Атена в урочистій промові на відкритті ареопагу вихваляла Скитію. Підчас коли одні письменники дуже вихвалювали скитів, то Геродот не ідеалізував їх. Яка причина цього реалізму Геродота, про це буде ще мова пізніше. З черги приступаємо до статті проф. С. П. Шестакова про кімерійців.¹⁷⁾ Ця коротенька праця є критичним оглядом новіших праць про кімерійців, передскітських мешканців України. Іхні сліди збереглися були в часах Геродота у трьох місцях на скитській території, на заході і сході, а саме: Могила кімерійських царів на Дністрі, їх твердиня в незнанім тепер місці й назва »Кімерійський Босфор« (тепер Керченський пролив). Автор займається кімерійцями головно з археологічного боку. З черги переходимо до статті проф. Ол. Покровського п. н. »Геродот та Арістей«.¹⁸⁾ В своїй історії (IV

¹⁷⁾ С. П. Шестаков, Кімерійці в археології України. „Ювілейний збірник на пошану акад. Дм. Багалія“, „Збірн. іст. Фіол. В. УАН“. ч. 51 Київ 1927.

¹⁸⁾ Ол. Покровський. Геродот та Арістей. Збірн. на пош. Дм. Багалія, Київ, 1927.

13–15) переказує Геродот поему Адістеса, що по-
стала десь в VII чи VI ст., про преселення наро-
дів, які вивириали себе взаємно. Те Адістесове опи-
вдання про пересування етнографічних границь по-
одиноких народів було у звязку зі скитами, що пе-
реслідували кімерійців вдерлися до Медії та 28 ро-
ків донували в Азії (IV 1–4). У тій же поемі автор
Історії знайдуть неначе потвердження описів
греків їх захарія із тієї ж самії причини. Що скити вивірли кіме-
рійців із гівнічних берегів Чорного моря. Про-
мування скитів на еході говорять також і асирій-
ські мозаїки. Цікаву статтю написав проф. Борис
Варнаков п. и. »Легенди про походження скитів.¹⁰⁾ Нарешті з них ось-яка: Скити походять від
Тарітая, сина Зевеса та дочки бога ріки Боріесте-
на. Він мав трьох синів, з яких наймолодший був
царем. Від кожного з них виводилися між собою скит-
ські племена. Друга легенда дещо інша: Геракль мав
гнати бікі Геріона та прийшов до країни, яку опіс-
ля замешкували скити. Тут, у печері, побачив дівчи-
ну-змія, яка забрала йому ціле стадо та обіцяла
віддати тоді, коли Геракль з нею одружиться. Він
згодився і вона мала трьох синів: Агатирса, Гельо-
на та Скита. Однак тільки наймолодший Скит по-
дібався батькові й від нього виводилися скитські
царі. Як бачимо автор пояснює легенди, що їх Ге-
родот наводить на початку опису »Скитії«, і дохо-
дить до висновку, що »отся казкова символіка має
означати перемогу культури, що її занесли в особі
Геракля греки, над первісним дикунством«, а друге,

¹⁰⁾ Б. Варнаков, Легенди про походження скитів, „Юві-
лейний Збірник на пошану М.С. Грушевського“ т. I. Київ 1928.

що »лєгенда та погоджувала тубильтців із заходцями й знищувала тертя« між тими народами, що мешкали на північ від Чорного Моря, та грецькими кольоністами. Той сам автор подав їй другу працю про образи скитів.²⁰⁾ Він займається тут зовнішнім виглядом скитів. Завдяки їхнім близьким відносинам з греками ті останні описують нам докладно вигляд скитів. Про них згадує Аристофан, особливості їх вигляду начеркує Палемон, про їхнє волосся пише Адамантій та Клемент, Александер. Про особливості їх шкіри говорить Гален, за дикунство їхніх звичаїв Фірмін Матерн. Про скитське вбрання знає вже Аристофан. Крім того маємо ще численні образи скитів, головно на старинних вазах. Дехто з учених думав, що ці образи стилізують скитів, себто подають їх вигляд подібно до вигляду божків Сатирів. Варнеке доказує, що на малюнках маємо реалістичне, згідне з дійсністю, з малювання скитів. З 1930 р. походить праця М. Фукса про городища скитської доби.²¹⁾ Автор подає тут топографічний і технічний Опис городищ у Харківщині, переважно в межах колишніх повітів охтирського, богохувівського, холківського, харківського (в його південній частині) та зміївського (в його північній частині), що їх досліджувало кілька вчених під проводом проф. О. С. Федоровського. Др. Микита Думка знову займається питанням, чи знали що в старині про дніпрові пороги²²⁾ В старинних творах нема

²⁰⁾ Б. Варнеке, Образи скитів. З. Н. І. Ш. том 100.

²¹⁾ М. Фукс, Про городища скитської доби. Зап. Всеукр. Археолог. Ком., том I, Київ 1930

²²⁾ Др. Н. Думка, Чи знали що в старині про дніпрові пороги, „Дзвони”, 1931 ч. 4–5.

про це ніякої докладної згадки, а в IV кн., 53 розд. праці історика з Галікарнасу, де саме описується Дніпро, також не порушується цієї справи. Підчас коли загал учених говорить, що старинні купці чи письменники не знали нічого про дніпрові пороги, то автор тієї статті є противної думки. Одним із доказів, на яких він опирається, є місце в IV 71 історії Геродота, де говориться про похорони скитських царів. Воно звучить: «Царські гроби знаходяться в країні поміж ріками Геррами в тім місці, до якого Бористен є додгідний до плавби». Значить, що не всюди Дніпро був додгідний до плавби, були якісь перешкоди — були пороги. При кінці статті автор вияснює мовчанку про дніпрові пороги в творах старинних письменників. Перша причина географічна. В старині було в Дніпрі більше води тому, що довкруги розтягалися великі ліси, які саме задержували вогкість і через те підносили стан води. Тому пороги були більше в нуртах ріки та менше видні. Друга причина — торговельна. Пороги знаходяться саме в тім коліні, яке робить Дніпро. Щоби заощадити собі часу, купці не плили тим закрутам, але плили Інгульцем на північ. Переходимо до дальшої праці, а саме до „Української Протоісторії”²³⁾ проф. Вадима Щербаківського. Згадуючи Геродота, як першого етнографа та взагалі історика наших земель, проф. Щербаківський каже, що „в загалі добре було, щоб IV. книжка Геродота була видрукована по українському й стала настільною книж-

²³⁾ В Щербаківський, Українська протоісторія, »Наша Культура« 1935, 1936, 1937.

кою українців, а особливо українських істориків" (Н. К. кн. 9, 1935 стор. 242). На здійснення цього довелося чекати аж досі. В названій праці вчений археолог займається між іншим та-кож Геродотовою Скитією. Праця проф. Щербаківського досі одинока, що змагає до обняття цілості питань найдавнішого минулого України. Останньою зрешті досі українською працею про Геродотову «Скитію» є «воєнно-історична студія» О. Переяславського про похід Дарія на скитів.²⁴⁾ У своїм викладі в Берліні п. н. «Україна до Христа та після» сказав проф. Щербаківський, що Дарій пройшов цілу Україну в шістьдесяті днях. По обчисленням виходило б, що Дарій робив денно тридцятьп'ять кільометрів, на тодішню комунікацію трохи забагато. Тому О. Переяславський, вважаючи, що це з технічного боку було немислимое, вияснює ту справу з військової сторони. Рівночасно з походом Дарія згадує автор про похід Наполеона на схід та душкується у тих двох виправах на схід подібностей чи майже тотожностей військових обставин та техніки.

Цей наш короткий огляд, що займається ви-численням важнішої української наукової літератури про Геродота його твір, а передовсім про четверту книгу — «Скитію», є немов зібраним, тих праць про історика з Галікарнасу, яке являється також почасій й певного рода «історіографією» в ширшому поняттю. Воно вказує читачеві на праці про вище згаданого історика, де їх шукати, і що

²⁴⁾ О. Переяславський, Похід царя Дарія проти скитів. «Табор», ч. 27 (1935) і ч. 28—29 (1936).

в них можна знайти. Отсей огляд має на меті впровадити читача в спеціальні досліди над Геродотовою «Скітією», а рівночасно являється коротким перевідомом (очевидно неповним) здобутків української науки в дослідах цієї справи. Тому ми вважали за потрібне подати його на цьому місці і тим способом оглянути наш науковий дорібок, а також заохочити до дальшої праці над найдавнішим описом України. В Геродотовому описі маємо ще й досить багато нейностей, бо як побачимо зараз даліше, він описує не все з автопсії, але дуже часто з чужих слів.

III. Чи був Геродот в Україні?

Тепер слід призадуматися над одним питанням: чи Геродот був в Україні, чи ні? Чи все те, що він описав, бачив на власні очі, чи може опиратися тільки на жерельних працях своїх попередників, та на усіх переказах? Якщо було б те друге, то напевно Геродот не тішився б такою популярністю й не був би таким важливим предметом зацікавлення у світовій літературі, а вже найбільше в українській: особливо в останніх часах є видний у нашій науковій літературі щораз то більший зворот зацікавлення до цього історика старини. Видно, що наша наука досі ще не все використала як слід із джерельної скарбниці Геродотового твору. Дослідники вернулися до нього, щоби наново повними пригорщами вибирати цінні відомості з його історії, що відносяться до славноті, нене моженої перським царем Дарієм Скітії, та через те прибрали веселкою могутнього врача українську історію.

Ніхто не може й не старається навіть заперечити, що наш історик користав із джерел інших письменників та з усних переказів. Але авторсід була тим чинником, який лідніс твір історика з Галікарнасу до великого значення та дала йому почесне місце між найповажнішими та найбільш вірогодностійними історичними джерелами старини. Вслід за тим насувається інше питання: По чим пізнати, що автор даного твору опирався на власних спостереженнях? Коли автор якоїсь історії описує даний край та його мешканців тільки побіжно й на загал не вносить майже нічого нового до того, що сказали його попередники, а якщо вносить, то дуже побіжно та невіродостойно, то можна сказати, що тут авторсія майже що не можлива. Коли ж знова автор історичних праць не обмежується до цього, що сказали історики перед ним, але досить вірно на загал представляє нам щось нового, передовсім коли справа йде про географічні описи, і, що найголовніше, запускається у дрібничковість, то це є найкращим доказом, що в даному случаї маємо до діла з описом очевидця. Якщо йде про Геродота, чи він користав з авторсії, чи ні, то вистарчить лише подивитися на перший ліпший його географічний опис або докладніше представлення звичаїв скітів, щоби сказати: так, Геродот був у Скітії, бачив те все й описля написав для грядущих поколінь та передав їм у спадщину свої спостереження. Коли напр. відъєммо під розвагу опис земель між Дніпром і Богом, то це одно вже свідчить про авторсію історика старини. Але це тільки одне колісце з великого лідніцтва аргументації за авторсією на підставі самого твору. Черговою силою доказів, яка хоче

бачити в Геродоті очевидця, є опис памятника у ви-
ді казана зі стріл (IV. 52). Один зі скитських царів
хотів зробити спіс населення свого краю й тому
приказав, щоби кожний підданий приніс одну стрі-
лу; кількість тих стріл мала означати число скитів.
З тих стріл саме зроблено опісля памятковий ка-
зан. Опис місця, де був памятник, і його самого
промовляє само собою за власним спостереженням
Геродота. Переглядаючи нашу важнішу наукову лі-
тературу про Геродота, досить рідко можемо поди-
бати там докладнішу відповідь на питання, чи істо-
рик старини перебував на наших землях, чи ні; а
якщо жехто з авторів вище згаданих праць говорить
про те, то це є тільки коротка згадка, досить бліда
під бляском обширності й доказів. А це таке ці-
каве питання, що можна би спокуситися написати
окрему розвідку виключно тільки про гостиноу істо-
рика з Голікарнасу в Україні.

Тепер постараємося подати погляд своїх та
чужих авторів про автопсію Геродота. В праці проф.
Еберта²⁵⁾ напр. читаємо таке: «Довідрави перського
царя Дарія не малі скити ні міст ні управних піль.
Сімдесят літ пізніше, як Геродот відвідо в
Скитію, вже були принайменше великі частини
західної Скитії управлени...»²⁶⁾ Вільгельм Христ²⁷⁾ ко-
же, що історик з Голікарнасу опирається в першій
мірі на автопсії²⁸⁾). Крім цього вирінула ще одна ці-
кава думка, а саме, що при своїх подорожах, що
стали науковий характер, полагоджував наш історик
торговельні справи. До цієї цікавої будови постара-

²⁵⁾ Dr. Max Ebert, Südrussland im Altertum стор. 101.

²⁶⁾ Wilhelm Christ, Geschichte der griechischen Litteratur, Band I, pag. 463.

ємося і ми додати кілька цеголок, застановитися над питанням торговельних справ Геродота та звязати їх із нашим рідним ґрунтом. В часі перських воєн і після них ціла Греція була вичерпана фізично й матеріально. Щоби можна було опиратися ворогові, треба було заспокоїти наперед найконечніші вимоги грецького війська та взагалі громадянства, побороти голод. В голоді ніхто ще не зумів боротися. А тому, що Греція була спустошена, треба було спровадити харчі з інших країв. Коли говоримо про харчі, то маємо передовсім на думці збіжжя. Макс Еберт подає зіставлення, скільки збіжжя висилали грецькі кольонії над Чорним Морем до Греції²⁷⁾. Але грецькі кольонії самі цього збіжжя не плекали (а якщо так, то в малій кількості), бож греки мали в собі на загал купецьку жилку і гречкосійство було для них досить чуже. Вони скуповували збіжжя від скітів, що сіяли не для себе, а на продаж. Можливе, що це була також причина, чому Геродот приїхав до нашого краю. Він може прибув до грецьких кольоній, що посередині між ним і скітами; при тій способності запустився в глибину краю, де оглядав географічні умовини країни та звичаї мешканців. Історик старини мав на увазі воєнну невдачу перського царя Дарія, що виправився на скітів, і тому радо перебував між ними та певно й просив їх, щоби продавали збіжжя та кораблями грецьких кольоній скоріше привозили до Греції. Бож коли б перси побідили греків та заняли їх батьківщину, тим самим свободолюбиві скіти мали б на сході близько себе мо-

²⁷⁾ Dr. Max Ebert, Südrussland im Altertum стор. 193.

гучого сусіда й через те їх вільність була б все під загрозою. Тому в інтересі скітів було помагати грекам. В тім, що було вище сказане про справу торговоельної місії нашого істарика, нема нічого неправдоподібного. Обставини того часу є навіть досить згідні з тими міркуваннями. Тепер наведемо кілька місць із українських праць, які промовляють за автопсією Геродота. Омелян Партицький висловлюється про це ось як: „Син заможних родичів (тобто Геродот), мав він достаточно средств підприяти кілька далеких подорожей, єдино ведений жадбою правди і знання, щоби хибні географічні поняття, які тодішні греки мали о землі, спростувати будь з власного погляду, будь на підставі інформації людей в далеких землях, Геродот знов добре... (тут вичисляє автор поодинокі краї, а між ними:) Тракію і побережжя Чорного Моря. Дати до історії Скітії збирал він, будучи в Ольбії, грецькій кольонії недалеко устя подільської ріки, Богу. Він не спускався всюди на інформації самих лише ольбійських греків, що мали торговельні зносини з Поділлям і Україною, але сам запускався глибше в краї²⁸). А др. Пантелеїмон Клим каже так: »Перший Геродот представив докладний образ Скітії і її мешканців, який почасти є з автопсії, хоча є ін про це ніде не говорив«.²⁹) Міщенко та-кож бачив в Геродоті гостя України; він каже: „Що батько історії був в Україні, в це ледви чи можна сумніватися“.³⁰) Як ми вже згадували, грець-

²⁸) Ом. Партицький, Старинне Історія Галичини, стор. 177 і Велика Славянська Держава, стор. 4 і 5.

²⁹) Др. Пантелеїмон Клим, Die milesischen Kolonien im Skythenlande стор. 16.

³⁰) Ф. Міщенко, Ж.М.Н.П. 1896 V.

кі письменники ідеалізували скитів, а Геродот, хоча висловлюється про них на загал добре, та все ж таки не посувавтесь до їх ідеалізації. І тому ми передтим поставили питання, яке джерело Геродот зробив реалізму в описі скитів. На це відповідає Ол. Покровський: «Одне ясно – вони були тоді паморісті³¹⁾ скитів, та прилучились до них Геродот зважкої охоти на мор вже через те, що він зняв скитів порівняючи близько³²⁾. Історик з Галікарнасу мусів вразче знати скитів, як інші висъмінки з оповідання; він знов їх з античності. І це саме є й джерелом його реалізму при їх описі. Не можемо сказати, що він може старається об'єктивнити скитів, але все ж таки, вже описуючи їх досить жарстокі звичай супроти ворогів і т. д., представляється тим самим хоча б наскільки і Есхілеві, який скаже, що скити мають гарні звичаї, закони, тощо. Однак, що Геродот похвалює у вище згаданого народу, що те, що вони з... вміють використовувати природні за побутові умовини, щоб забезпечити собі незалежність. Усіма іншими сторонами він однозначно дивається з скитів або захоплюється ними³³⁾. Отже джерелом реалізму Геродота є побут історика серед скитів на їх територіях. Можна одинакий загородний листок притягти для скитів від історика з Галікарнасу за це, що вони зуміли обернати свою волю перед зазіханнями перського царя Дарія. Звичайно буде таке, що людина ідеалізує і представляє собі в чудових красах

³¹⁾ такі, що дуже вихвлювали.

³²⁾ Ол. Покровський. Як ідеалізовано скитів у грецько-му та римському письменництві, стор. 148.

³³⁾ Ол. Покровський. Як ідеалізовано скитів... стор. 145.

все те, що є далеке від неї, що є віддалене вели-
канськими просторами землі або часу. Це висказа-
не в народній пословиці: Там добре, де нас нема.
Психологічно воно оправдане. Але коли людина
познайомиться ближче з обставинами часу, терито-
рії й народами, що мешкають там, то мимоволі
серпанок цієї таємності, а з тим і ідеалізація.
зникає, а їх місце займає сіра реальна буденщина.
**Джерелом ідеалізації скитів у деяких грецьких пись-
менників** було саме те, що ті автори дуже мало
знали про них; причиною ж Геродотової повздер-
жливости в ідеалізуванні того народу було те, що
він їх добре знат. Кінцевим акордом тих цитатів
нехай будуть слова нашого авторитета на полі іс-
торії, а саме покійного проф. Михайла Грушевсько-
го. На самому початку своєї праці п. и. «Виїмки
з жерел до історії України-Русі» каже він таке:
«В часі своїх далеких подорожей він, (Геродот) оче-
видно, звідав і північний беріг Чорного Моря... В опо-
віданні подекуди ясно знати наочного свідка». Ду-
же смішно, що дальші цитати, які промовляють за ав-
тотпсією, є злишні, хоч їх можна б навести далеко
більше. Бож ті лише, які ми вище навели, вистар-
чають, щоби ми пізнали думки своїх і чужих, як во-
ни задивляються на справу пробування історика
старини в Україні. Очевидно ми не хочемо розво-
дитися над тим, як далеко в глибину нашої бать-
ківщини зайдов Геродот; про це буде мова окре-
мо. Ми лише хочемо зазначити, що історик з Галі-
карнасу був на українських землях, описав їх у
своїй історії і через те звязав нашу бувальщину
з високою старинною культурою славної Гелляди,
якої цивілізація витиснула могуче пятно на інші дер-

жави старини, а передовсім на »вічне місто« над Тибром— Рим, що станув опісля вогнищем культури заходу.

Історія це учителька життя, вона криє у собі великі скарби досвіду; але й життя є учителькою історії. Людина живе, на її очах переводяться зміни державних устроїв, зазначуються переміни політичних і історичних явищ взагалі, нераз шляхом постепенного розвитку, нераз нагально. І те все причинюється до пізнання історії не лише в теорії але і в практиці. Провідною зіркою у тих дослідах маєтись бути історична правда. Чи добре, чи зло — все повинен відкрити дослідник. Коли добре, то на славу, коли зло, то щоби пізнати, де причина цього зла і щоби того на будуче оминути, бо правда все вийде на верх. Ми також не повинні боятися, бож вона є за нами! І мимоволі пригадуються нам безсмертні слова, написані у Великій Кінзі, що принесла добру вістку: »Пізнаєте правду, а правда освободить вас«.

ОЛЕКСАНДЕР ДОМБРОВСЬКИЙ

Отсей переклад, зладжений у 1926. році на основі цю-
вого тоді видання Геродата, виготовленого Каленбергом у
Лейпцигу (вид. Тойбнера) в 1921. році (щойно з'явилася но-
ве видання тексту в рецензії Каленберга) тепер іще спріре-
ній на основі англійського коментованого видання Р. В. Ме-
кена (Лондон 1895). Я ставався якнайвірніше віддасти в пере-
кладі оригінальний текст, щоби поруч із популярною партіс-
тю заховати цей переклад і наукову, особливо для користу-
вання тих, що не знають грецької мови. Поділ на розділи
здержано звичайний, такий, як він є у вид. Каленберга.
Коментарі подано у примітках під текстом, хоч, очеви-
дно, в них з обмежився лише до найкомічніших речей,
щоби надмірно не обтяжувати популярного видання. Список
використаних праць (для вступу й пояснень) тут не подано
з тих самих популяризаційних оглядів; вони при нагоді бу-
дуть подані в іншім місці.

Т. К.

(1) Після зайняття Вавилона¹) вирушив Дарій²) походом на скитів³). Азія процвітала вже тоді багатством і мала численне населення, отже Дарій задумав піметитися на скитах за те, що вони давніше напали були на Медії⁴), побили військо, що виступило проти них і так почали кривдити. Скити, як я писав уже передше, панували в горіпній Азії двадцятьвісім літ. Вони в ногоні за кімерійцями впали до Азії й поклали край могутності медів — бо перед приходом скитів до Азії вони (меди) тут панували. Скити отже пробули в Медії двадцятьвісім літ. Як минув цей час, вони вернулися до свого краю, але тут чекав іх труд не менший, як медійська війна. А саме вони побачили перед собою велике військо, — бо скитські жінки, під час довгої неприсутності чоловіків, сходилися з невільниками.

(2) Скити ж осліплюють усіх (своїх) невільників задля (перетворів із) молока, що служить їм

¹⁾ Місто в Азії, (Мезопотамія), столиця могутньої колись держави; сьогодні в руїнах.

²⁾ Цар Персії в рр. 522—485. пер. Хр., найбільше заслужений будівничий староперської держави.

³⁾ Скити не творили одноцільного національного організму, а складалися з підбитих племен — хліборобів і пануючих кочовиків. Кочові скити були племінно й язиково споріднені з іранськими племенами, отже й персами, але під расовим оглядом мали ще домішки туранського елементу (складника).

⁴⁾ Медія в західнім Ірані, над Каспійським Морем; жило тут племя, споріднене з персами, що скорші від персів було створило могутню іранську державу..

за напій. Вони так поступають: беруть кістяні рурки, подібні до сопілок, вкладають кобилам до сорому: й дують — і як одні дують, другі тимчасом доють. Вони поясняють цю роботу так, що як жили кобилячі наповняться воздухом, то (більше) обвисає вимя. Як уже видоють молоко, вливають молоко до порожніх деревляніх посудин, укладають сліпих (невільників) довкруги посуд, а вони трясуть ними. Після того те, що (осіло) на верху, збирають, бо вважають його за щось краще, а те на споді за гірше. Тому то скити осліплюють усіх полонених, — бо вони не хлібороби, але кочовики.

(8) Отже від тих рабів і їх (скитських) жінок виросло нове покоління. Як воно дізналося про своє походження, виrushило проти скитів, як вони верталися з Медії. Першусього перетяли вони (невільницькі сини) землю, викопавши широкий рів від Таврійських Гір⁵) до Меотійського Озера⁶), там де воно найбільше. Як отже скити пробували потому через нього (рів) перейти, (невільники) попали з ними боротьбу. Як битва затягалася і скити не могли побідити, один із них сказав таке: «Що робимо скити? Як боремося з нашими рабами, то й нас стає чимраз менше й іх буде мало до здобуття. Я думаю (що треба) відложити списи й луки, а кожний із нас нехай візьме нагайку і скоро на них! Во доки вони бачуть, що ми тримаємо оружжя, думають собі, що вони нам рівні і дорівнюють нам походженням; та як побачуть, що ми замість оружжя тримаємо батоги, зрозуміють, що вони наші раби й залишуть бій».

(4) Скити послухали цього й зробили так, як

⁵) Таврія — Крим, названий так від його мешканців таврів.

⁶) Меотійське Озеро — Озівське Море.

він казав; а раби, перестрашенні тим, забули про бйку й кинулися до втечі: Так скити панували й ув Азії й повернувшись з Медії таким способом опанували свій край.

(5) Як розказують скити, їх народ наймолодший із усіх. Це було так: У тій країні, що спершу була безлюдною, вродилася (перша) людина, на імення Таргітаон. Вони кажуть, що його родичами були Зевс¹) і дочка Бористена²). На мою думку це не правда, але (скити) так говорять. З такого то роду походить Таргітаон. Він мав трьох синів: Ліпоксая, Арпоксая, й наймолодшого Коляксая. В тім часі злетіли з неба золоті знаряддя: плуг, ярмо, сокирка й ковш, і впали на Скитську Землю. Побачив це старший і скоро пішов узяти це, але як підійшов, золото почало горіти. Він перелякався (й відступив), а тоді підійшов середуший — таг з ним сталося те саме; іх (обох) відстрашило горюче золото. Але як приступив наймолодший, воно погасло й він заніс його додому. Як старші брати довідалися про це, якстій передали цілу владу наймолодшому.

(6) Від Ліпоксая походить скитське племя авхати, від середущого Арпоксая катіяри й траспії, а від наймолодшого царя походять ті, що називають себе паралятами. Всі вони називаються сколоти, від імені (іхнього) царя, а скитами назвали їх греки.

(7) Так то, за скитським переданням, повстали вони (їх народ). Від тієї події, від першого царя Таргітона до походу Дарія проти них минуло не

¹⁾ Зевс — найвищий бог по поганським грецьким віруванням. Про скитського Зевса гл. розд. 59.

²⁾ Бористен — Дніпро. Згідно з уявою погані боги женилися, мали дітей і т. д.

більше, як тисяча літ. А те золото царі зберігають найбільше й рік-річно складають йому великі жертви. Скити говорять, що як хтось мав би це святе золото в святочний день і заснув би (з ним) під голим небом, не поживе й року; тому дістас стільки землі, скільки за день обіде конем. Іх країна велика. Коляксай поділив її на три царства й посадив там синів; а те царство, де переховується золото, зробив найбільшим (із усіх). А землі, що (простягається) на північ (від Скитів) за їх словами — годі проглянути оком, ні перейти, а то через шіря, що літає. Кажуть, що там більше піря як землі й воздуха, й воно замикає зір.

(8) Так говорять про свою землю й про північну скити, а надморські греки говорять таке: Як Геракль⁹) гнав Геріонових волів¹⁰), зайшов до Скитської Землі, що тоді ще була пуста. Геріон мешкав ген за морем на острові, що його греки називають Еритгія, проти Гедейри, за Стовпами Геракля, на Океані¹¹). Океан же, як кажуть, починається там, де сходить сонце, й опливає цілу землю, та цього не можливо доказати. Звідти то прибув Геракль до нинішньої Скитії. Його захопила зима, мороз; він розіслав львину шкіру й заснув. А тимчасом вищеженні коні, з божої волі, щезли за той час (як Геракль спав).

⁹⁾ Геракль — герой, себто людина, що доступила безсмертя — нарівні з богами.

¹⁰⁾ Під час своїх мандрівок по світі Геракль зазнав різних пригод; раз відібрав від Геріона, якоїсь потвори, волів і забрав собі. Так оновідала грецька мітальогія (релігійні перекази).

¹¹⁾ Океан, на думку греків, була це мовби величезна ріка, що обливала цілу землю. Стовпи Геракла — Гібральтар. Гедейра — кольонія фенікійців у півд. Еспанії (Гадес, Гадір).

(9) Геракль пробудився й ішукав їх, аж зійшов цілу землю. Вкінці зайшов до країни, званої «Лісиста»¹²). Там у печері він найшов дъяподобну мішанку, що до бедер була на вид дівчина, а нижче — гадюка. Він поглянув (на неї) і здивувався, але спігав, чи вона не бачила його коней, що тут блукали. Вона відповіла, що має їх сама, але не віддасть йому, доки з нею не переспиться. За таку плату, Геракль переспався з нею. Та вона відтягала з відданням коней, бо хотіла бути якнайдовше з Гераклем; він (знову) хотів чимскоріше забрати коні й відійти. Врешті вона звернула їх і сказала: «Я зберегла тобі коней, що зайшли сюди, а заплату ти вже мені дав: маю від тебе трьох синів. Як вони вже підростуть, то скажи, чи маю поселити їх тут, — бо ціла отсся земля в моїй владі, — чи післати до тебе?» Так вона питала його, а він мав так відповісти: «Як вони вже дійдуть до мужеських літ, то зроби ось як, це буде добре: Котрий із них натягне отсей лук і вдягнє отсей пояс, того поселі в цій країні; хто ж із них отсього мою порушення не виповнить, того прогнани з краю. Як це зробиш, то й сама будеш вдоволена й виповниш доручення.»

(10) Він натягнув один лук (бо до того часу, Геракль носив два луки) й передав їй лук і пояс, що мав на спині золотий корячок, і відійшов. А вона, як хлопці дійшли вже до мужеського віку, надала їм імена: одному з них Агатирс, другому Гельон¹³), а наймолодшому Скит. Вона тямila й

¹²⁾ В грецькім тексті — «Гіляйа», що значить «Лісиста». Ліси були тоді при кінці бігу Дніпра. Сьогодні там немає лісів.

¹³⁾ Агатирси мешкали в нин. Семигороді, Гельон — це була грецька колонія на півночі. Тут бачимо звичайну пробу пояснення походження народу від одного предка, а так само його назви.

і поручення й виконала його: Двох синів, Агатирса й Гельона, що не могли виконати завданої праці, вигнала з краю; зате наймолодший, Скит, виконав це й остав у краю. Від цього Скита, сина Геракля, походять скити, що постійно царюють, а на пам'ятку тієї чарки носять скити при поясах коряки й досі. Також розказують надморські греки.

(11) Та є ще й інший переказ. Він найбільше розповсюднений, отже вважаю його за правдивий. Згідно з цим кочові скити мешкали в Азії. На них найшли війною магасети. Під їх натиском скити перейшли до країни кімерійців¹⁴⁾), — бо ця країна, що й тепер займають скити, належала здавна, як кажуть, до кімерійців. Як кімерійці почули, що надходять скити, зібрали велике військо й почали радитися. Іх думки поділилися надвое, а обі групи завзято боронили свої погляди. Крапцею була рада царів, але народ думав, що крапце покинути край і не потрібно наражуватися багатьом на небезпеку; царська ж думка була — боротися з приходнями в обороні краю. Ніхто не хотів уступити, — ані царі народові, ані народ царям; ті хотіли кинути край і віддати без боротьби приходням, царі ж думали полягти в своєму краю й не втікати з народом. Вони тямили, скільки добра зазнали (на місці), а якого лиха доведеться натерпітися в утечі. Такі думки поділили їх на два табори, — а було їх (ув обох) по однаковій кількості, — боролися між собою й полягли. Кімерійський народ поховав їх коло ріки Тираса; ще й тепер можна оглядати їх могилу. Поховані їх, вирущали з краю, а скити прийшли й зайняли пустий край.

¹⁴⁾ Магасети — іранське племя. Кімерійці — це передскитські мешканці південної України. Про них ширше розкаже Геродот зараз нижче.

(12) Ще й досі є в Скитії Кімерійські Мури, Кімерійський Порт, є країна, що має назву Кімерійської й Кімерійський Босфор¹⁶). Знаємо, що кімерійці втекли від скитів до Азії, й замешкали той півострів, де тепер грецьке місто Синопа. Знаємо також, що скити гонили за ними і впали до Медії, та зблудили: кімерійці в утесі держалися приморської дороги, а скити пішли лівою стороною Кавказу, аж зайдали до Медії, бо потому звернули в глибину, краю. Так голосить переказ, спільний грекам і варварам.

(18) Арістей знову, син Каїстробія, проконе-
аісіда¹⁷), що писав твори, пише, що зайдов був до ісидонів¹⁸), надхнений Фебом. За ісидонами
жили аріаспи, одноокі, за ними грифи, що стерегли золотого скарбу¹⁹), а за ними над морем мешкали гіперборейці²⁰). Над ними всіми, крім одних гіперборейців, панували аріаспи, що часто нападали на сусідів. Так то й ісидони, прогнаці з (їх) краю аріаспами, витиснули скитів, вони ж кімерійців, що мешкали над південним морем, змусили покинути їх країну. Як бачимо, то й він (Арістей) не погоджується зі скитами (в оповіданні) про їх землю.

(14) Я сказав, звідки був Арістей, що це написав, а тепер розкажу, що я чув про нього в Пр-

¹⁶) Де були Кімерійські Мури й К. Порт — не знати; К. Босфор це теп. Керченський Пролив.

¹⁷) Проконез — півострів і місто на ньому в Пропонтиді (теп. Море Мармара).

¹⁸) Ісидони — якийсь східний народ, більше не знаний. Феб — грецький бог сонця.

¹⁹) Грифи — звірі з крилами (в грецьких віруваннях).

²⁰) більше незнані.

конезі й у Кизіку²⁰). Говорять, що Арістей (цілком) не був нижчий походженням від міщан. Він зайдов до ткальні у Проконезі й там помер. (Тоді) ткач замкнув варстат і пішов сповістити своїх покійника. Як уже розійшлася по місті вістка про смерть Арістея, якийсь кизікієць, що прийшов із міста Артакії, зацеречив це. Він твердив, що його стрінув (Арістей) в дорозі до Кизіка, й говорив із ним. Ця людина вперше твердила своє. Тимчасом кревняки помершого пішли до ткальні. Вони мали зі собою все погрібне до похорону; та як прийшли до того дому (ткальні), не застали Арістея ні живого, ні мертвого. За сім літ Арістей знову з'явився в Проконезі, написав поему, що її греки називають «Аріаспейською», й потому, щез у друге. Таке розказують мешканці тих міст.

(15) Та я довідався, що приключилося італійським метапонтійцям двістасорок літ після другого щезнення Арістея, як порівняв те, що знову з'явився Арістей і приказав збудувати жертівник Аполлонові²¹), а коло його поставити образ Арістея з Проконезу; він казав, що на цілу Італійську Землю прийшов Аполлон лише до них, а з ним він, Арістей; тоді, як ішов із богом, мав подобу крука. Він сказав це і зник, а метапонтійці післили до Дельф²²) запитати бога, що означає з'являння цієї людини. Нигія²³) приказала

²⁰) місто к. Проконезу.

²¹) Аполлон — бог музики, а також сонця; опікувався й ворожбою яко всевідучий бог - сонце.

²²) Метапонт — грецьке місто в півд. Італії, в Тарентському Заливі. Дельфи — місто в середній Греції, флавне своєю святынею, де жінка - жрекиня ворожила в ім'я Аполлона. Називалася ця жінка Пітія. ▶

²³) гл. попер. примітка.

ім послухати явища, що так буде дум на пануванні. Вони послухали й виповнили приказ. Ще й тепер стоїть коло статуї Аполлона (в Метапонті) образ, що має назву Арістейя, а довкруги ростуть лаври. Зображення бога стоїть на ринку. Стільки про Арістея.

(16) Що торкається землі, що про неї була мова, ніхто не знає, що є поза нею. Я не міг нічого дізнатися про неї від нікого такого, що бачив її на власні очі; навіть Арістей, як я вище згадував, не пише в посмі, щоби він даліше зазішов, як до ісидонів, а що чув про дальші землі, то, як (сам) каже, знає вже з оповідання ісидонів. Все ж таки розкажу якнайточніше все, що я міг певного розвідати з усних переказів.

(17) Від пристані бористенітів, — вона є середньою з-поміж надморських пристаней Скитії, — зараз перші живуть каліпіди; вони вже погреченні скити. За ними живе інше племя, що називається алідзони. Вони, каліпіди й інші за ними держаться скитських звичаїв, але сіють і їдять збіжжя, цибулю, чісник, сочевицю і просо. Вище алідзонів живуть скити-ораті, що сіють збіжжя не собі на поживу, але на продаж. Вище них живуть неври, а поза неврами на північ, скільки знаємо, безлюдна пустиня. Отсє народи, що живуть над Гіпанісом²⁴⁾ на захід від Бористена.

(18) А як перейти Бористен, зараз перша від моря лежить Лісиста (країна), а від неї догори живуть скити-земледільці. Ті греки, що живуть над рікою Гіпанісом, називають їх бористенітами, а са-

²⁴⁾ Гіпаніс — Бог, ріка, що впадає до Чорного Моря; Бористен — Дніпро.

мі себе ольбіополігами. Ті скити-земледільці простягаються на схід на просторі трьох днів дороги; досыгаючи ріки, що зветься Пантіка²⁵); а на північ треба плисти Бористеном (здовж їх краю) однадцять днів. Дальше на північ тягнеться велика пустиня, а за нею живуть андрофаги²⁶а), народ своєрідний, не скитський. За ними вже правдива пустиня і, наскільки знаємо, немає ніякого народу.

(19) На схід від скитів - земледільців, як перейти ріку Пантіка, живуть уже скити кочовики. Вони ні сіуть, ні оруть. У цілій крайні є немає дерев, лише в Лісистій. Ці кочовики займають (на схід) край на чотирнадцять днів дороги, аж до ріки Геррос²⁷.

(20) За Герросом лежить так звана царська країна. Тамтешні скити найхоробріші й найчисленніші; вони вважають інших скитів за своїх рабів. Вони живуть на південь по Таврію, на схід по рів, що його викопали сини сліпих, і по Меотійський Валив, по пристань, що називається Кримни²⁸), частина їх живе над рікою Танаїсом²⁹). На північ від царських скитів живуть мелянхляйни³⁰), чужий, нескитський народ. Повище ж мелянхляйнів (простягаються) болота й пустиня, скільки (лише) знаємо.

(21) Як перейти Танаїс³⁰), то вже не скитська

²⁵) неозначена біжче лівобережна ріка.

²⁶а) андрофаги — по-грецьки «людоїди». Біжче неизвестний народ.

²⁷) біжче не знана ріка.

²⁸) біжче не знана місцевість; від неї дістав назву Крим (старинна Таврія, гл. прим. 5).

²⁹) Дон.

³⁰) дослівно: «чорноодежники»; нагадується Чернігів і Чернігівщина.

³⁰) гл. прим. 28.

земля, але починається край савроматів⁸¹). Вони розселилися від заливу озера Мостида⁸²) на північ на п'ятнадцять днів дороги; ціла їх країна ще має ні диких ні свійських дерев. За ними слідуючий край займають будини⁸³); іх земля покрита різномордним лісом. На північ зараз за будинами простягається пустиня на сім днів дороги.

(22) За пустинею, як уяти трохи на схід, мешкають тіссагети⁸⁴), своєрідний і численний народ; вони живуть із ловів. Зараз за ними, в тому ж краю, живе народ, званий Ірки⁸⁵). Вони також живуть із ловів, а уряджують їх у такий спосіб: Вилазить такий (ловець) на дерево, — а іх густо в цілому краю, — кінь же, вивчений, лежить на череві, щоби був нижчий. На поготівлі є й пес. Як він (ловець) заглянє з дерева звіря, зараз стріляє до нього з лука, сідає на коня й дотяняє, а пес біжить слідом. Від них дальше на схід мешкають інші скити, що відділилися від царських скитів і зайдли жити до цієї країни.

(28) Аж до краю цих скитів була земля рівнинна, з досить глибокою урожайною верствою; звідси починається ґрунт камяністий і нерівний. Як перейти ще й великий шмат цієї нерівної землі, то за нею мешкають на підгір'ї високих гір⁸⁶) люди, що, як кажуть, лисі від уродження, так чоловіки,

⁸¹⁾ споріднене зі скитами племя. Латинські лісьменники звали їх сарматами; звідти східно-европейську низину називається »Сарматською Низиною«.

⁸²⁾ гл. прим. 6.

⁸³⁾ правдоподібно якесь фінське племя; тоді фіни заселювали сьогоднішню Московщину.

⁸⁴⁾ близче не знані.

⁸⁵⁾ теж не знані близче; можливо, що це якесь тюркське племя, як поясняє Маркварт.

⁸⁶⁾ бікірські азійські гори — може Алтай.

як і жінки. Вони перкаті й мають довгі бороди. Мову мають свою, а одежі вживають скитської; живуть із плодів дерев. Дерево, що його плодами живиться зоветься понтікон⁹⁷); воно буде завбільшки фігового дерева. Овочі родить подібні до гороху, з кісокою в середині. Як вони дістичнуть, перетирають їх через платок; з того виціджується юшка, чорна, густа, а називають її асхі. Вони лижуть те і п'ють змішане з молоком, а з густих частей місять тісто (неначе) й їдять його. Худоби не мають багато, бо там немає придатних пасовищ. Кожний (мешканець того краю) живе під деревом; взимі накриває дерево білою повстяною рядниною, а вліті без ряднини. Іх ніхто з людей не кривдить, бо вважають їх за святих. Вони не мають навіть воєнного оружжя, а полагоджують спори сусідніх народів між собою. Як хто втече до них, ніхто йому не зробить нічого лихого. Їх назва — аргіппаї⁹⁸).

(24) Аж до цих лисих добре знана земля й вище вичислені народи, бо туди заходять деякі скити й від них легко можна довідатися (про ті краї), тай греки з порту Бористена й інших надморських портів заходять туди. Скити, що йдуть до їх краю, справляються при помочі сімох перекладчиків для сімох мов.

(25) Отже аж до їх країни добре знана земля, та що повище лисих — ніхто нічого певного не скаже. Переїзд заступають високі гори⁹⁹) й їх не можливо перейти. Лисі розказують, — я в це не вірю, — що в горах живуть люди з цапиними но-

⁹⁷⁾ близче не знаний овоч.

⁹⁸⁾ не можна устійнити, що це за народ; мб. якесь монгольське племя.

⁹⁹⁾ гл. прим. 36.

гами, а за горами знову, таї, що шкоду вчиняють сплягти, але в це я ні трохи не вірю. Нашевно знаємо, що землю на схід від лисих замешкують ісідони⁴⁰). На північ від лисих ані ісідонів не знаємо ні про кого, хіба лише стільки, що вони розказують.

(26) Як говорять, ісідони мають такі закони. Як чоловікові вмре батько, свояки приганяють худобу, ріжуть її й розділюють мясо звірят і помершого батька господаря пиру. Потому мішають усе разом і роблять пир. Голову випорожнюють, вичищують, позолочують і потому вважають її за святощ і приносять їй щороку велику жертву. Таке робить син (помершому) батькові; це похоже на грецькі генезії⁴¹). Кажуть, що й вони справедливі люди. В них жінки й чоловіки мають однаково значення.

(27) Цих отже (ще) знаємо. А повище них, як розказують ісідони, є одноокі люди й грифи⁴²), що бережуть золотих скарбів. Таке говорять скити, а вони перейняли ці оповідання від ісідонів. Щойно від скитів ми довідалися про це й називамо їх по-скитським аримаспами, бо «аріма» по-скитськи означить один, а «спу» — око.

(28) Описані землі мають дуже гостру зіму: вісім місяців гривають там невиносимі морози. Як вилиги в той (зимовий) час воду, то не зробиться болото, зате зробиться, як запалити вогонь. Море замерзає, Кімерійський Босфор теж; скити, що мешкають із цього боку рова⁴³), їздять по леді на вітвях возами аж до (краю) сіндів⁴⁴). Так то там три-

⁴⁰) гл. прим. 17.

⁴¹) поминки в честь помершого.

⁴²) гл. прим. 18.

⁴³) про цей рів гл. розд. 3.

⁴⁴) сінди жили над дол. Кубанню, на Таманськім Півострові над берегом Чорного Моря.

вас зима вісім місяців, але й у прочих чотирьох місяцях там зимою. Ця зима різниється від усіх зим по інших краях: у дощевій порі не паде нічого гідного слова, а в літку цілком не паде дощ. В інших місяцях гrimить, та на час (зими) цілком не буває громовиць, зате вліті буває багато громів. Як зимою загримить, то дивуються, мовби з якогось чуда; (так само) як часом трясеться земля, вліті чи взимі, то й це вважають у Скитії за велике диво. Коні добре видержують це зимою, зате мули ні осли ніяк не можуть видержати; в інших краях навпаки, коні на зимі змерзають, осли ж і мули видержують.

(29) Думаю, що тому й тамошньому звиродні-люму родові волів не ростуть роги. За мою думкою промовляє й Гомерове слово в Одиссеї⁴⁴), що звучить:

В Лібії був, де ягнита і родяться прямо з рогами ⁴⁵)

Цілком правильно, що в зимнім підсонні звірятам або цілком не виростають роги, або ростуть дуже мізерно.

(30) Так там діється через морози. Та мені дивно (вже від початку відбігаю від теми!), чому в цілій Елбії⁴⁶) не можуть виводитися мули, хоч там немає ні зимового підсоння, ні іншої виразної причини до того. Самі елбії і кажуть, що в них через якесь прокляття не виводяться мули. Як прихо-

⁴⁴) Гомер — найбільший грецький поет, VIII. ст., автор «Іліади» епопеї про троянську війну, й «Одиссеї», що розказує про пригоди грека Одиссея.

⁴⁵) Одиссея, пісня IV, вірш 85; переклад Петра Ніщинського. (про Ніщинського гл. Т. Коструба, Петро Ніщинський, музик і фольклор. «Метак», 1931, ч. 8.).

⁴⁷) Елея або Еліда, країна в Пельопонезі.

дигъ час заплоднованія кобил, гонять їх до сусідів. У сусіднім kraю пускають до них ослив і тримають їх (кобил) там доти, доки не заплоднятися, а тоді женуть назад (додому).

(31) А щодо того піря з блюзідань скитів, що наповняє повітря і що черезте не можна нічого бачити, ані перейти далі, то про нього так думаю. В тій північній країні все паде сніг, слабше вліті, як узимі, як звичайно; хто бачив зблизька сніг, зрозуміс, що кажу: сніг подібний до піря. Через ту зиму не можна мешкати на дальшій півночі тієї землі. Як скити й іх сусіди розказують про те піря, то, на мою гадку, говорять про сніг. Ось стільки оповідають про ті найдальші краї.

(32) Про гіперборейців не оповідають нічого ні скити, ні інші, що там поселені, лише ісидони. Та, по моєму, то й вони, власне, нічого не розказують, бо тоді й скити розказували б щось про одногорих, як і вони. Про гіперборейців говорить Гезіод⁴⁸), а також і Гомер ув «Елігонах», як то справді він їх написав.

(33) Та багато більше про них розказують дельїци⁴⁹). Вони оповідають, що гіперборейці жертвують (богам) солому. Цей спосіб жертвування перейняли і скити, а від скитів усі західні сусіди аж до Адрії; звідти поширився цей звичай на південь. Перші з-поміж греків перейняли його додони⁵⁰). Звідти (цей звичай) зайшов до Мелії-

⁴⁸⁾ Гезіод — грецький письменник VII. стол.

⁴⁹⁾ мешканці острова Дельос, на Егейськім морю. Згідно з грецькою мітольгією тут мали вродитися Аполлон і його сестра Артеміда, богиня місяця й опукунка звірят.

⁵⁰⁾ Додона — старинне місто в Епірі (північна Греція), де була славна святина Зевса. Тут ворожили зі шуму дубового листя.

ського) Заливу, а згодом аж до Евбеї⁵¹). Одно місто передавало (його) другому аж до Карісту; звідти перейшов до Андроса; каристійці занесли його до Теносу, а тенійці до Дельосу⁵²). Так, як кажуть, донісся звичай цієї жертви до Дельосу. Гіперборейці післали дві дівчини, що несли жертви; по словам делійців вони називалися Гіпероха й Ляодіка. Разом із ними гіперборейці післали для безпеки п'ятьох міщан; їх тепер називають »Перфереїці« й дуже поважають на Дельосі. Та як вислані не вернулися до краю, гіперборейці обурілися — бо чи ж то все не мали б вертатися посли? Вони завинули свої жертви в пшеничну солому, занесли на границю й дуже просили своїх сусідів, щоби передали (ці жертви) іншому народові. Так поширився той звичай і дійшов аж до Дельосу. Я знаю подібний звичай: тракійські й пеонські жінки^{53а}), як жертвують королівській Артеміді, також уживають до того пшеничної соломи.

(84) Знаю, що вони так роблять: У честь померших на Дельосі гіперборейських дівчат делійські дівчата й хлопці обтинають собі волосся. Дівчата перед шлюбом обтинають коси, навивають на веретено й кладуть на могилу, — могила є в Артемійоні⁵³), по лівій руці від входу, а на ній росте оливне дерево; хлопці навивають волосся на молоду галузку. Й теж кладуть на могилу. Оттакої шаноби вони доступили в делійців.

⁵¹) Мелійський Залив врізується в Грецію від сходу, від великого острова Евбеї.

⁵²) Каріст — місто на півд. Евбеї; Андрос — острів на Егейському Морю, коло Евбеї; Тенос — острів коло Андроса.

^{53а)} Тракія — теп. Болгарія; Пеонія — частина Македонії.

⁵³) святыні Артеміди (гл. Прим. 49.).

(35) Самі (делийці) розказують, що ще перед Гіпероховою й Лядікою були в них дві гіперборейські дівчини, Аргє й Опіс, що прийшли через ті самі краї. Тамті приходили нате, щоби принести сплюбовану плату Елесті⁶⁴) за легкий порід; Аргє ж і Опіс, як кажуть, прийшли зі самими богами⁶⁵). Їх і вшанували інакше, як таїтих. На їх честь збираються жінки, співають гимн і в гимні згадують їх імена. Той гимн уложив лікієць Олсан. Від них перейняли (ци вроочистість) інші мешканці островів; йонці⁶⁶) також величають Опіс і Аргє, називають їх імена й на те збираються (разом). До речі, той Олсан, що прийшов із Лікії, уложив і інші давні гимни, що їх співають на Дельосі. Вони (делийці) ще посипають попелом зі спалених на жертвнику (звірячих) удів могилу Опіс і Аргє. Та могила є за Артемізіоном, від нього на схід, близько гостинниці⁶⁷ кейців⁶⁸).

(36) Стільки про 'гіперборейців. Не згадую тієї казки про Абарія, що мав бути також гіперборейцем, мовби-то він обійшов цілу землю зі стрілою без ніякої іжі. Якщо є якісь »гіперборейці«, то мусять бути й »гіпернатійці⁶⁹). Смішно мені, що вже багато (дослідників) описували обвід землі, але ніхто ще не сказав про те нічого мудрого. Пишуть, що Океан пливє довкруги цілої землі, а вона сама кругла як виточена; що Азія така зав-

⁶⁴) богиня породи.

⁶⁵) себто Аполлоном і Артемідою.

⁶⁶) Лікія — країна в Малій Азії; йонці — одно з грецьких племен, що заснувало численні колонії в М. Азії.

⁶⁷) мешканців острова Кеос на Йонськім Морю.

⁶⁸) »гіперборейці« по-грецьки означає людей, що живуть на далекій півночі; »гіпернатійці« — люди з далекого півдня.

більшки, як Європа. Я виясню коротко величину кожної з них і як когра виглядає.

(37) Перси замешкують країну, що тягнеться до південного моря, званого Червоним; на північ від Міріандійського Заливу, що лежить просто Фенейрами кольхи: вони досягають до північного моря, що в нього впадає ріка Фазіс⁵⁹). Ці чотири народи мешкають від моря до моря.

(38) Тут простягається на море два півострові; їх зараз описую. Перший півостров починається від Фазіса й простягається напівніч у море, здовж Понту й Гелеспонту аж до Сігейона в Троаді⁶⁰). Той самий півостров із південного боку тягнеться від міріандійського заливу, що лежить просто Фенікії й сягає морем аж до Тріонайських гір⁶¹). На тому півострові живе тридцять народів. Це один півостров.

(39) Другий починається від Персії й тягнеться до Червоного Моря. Там є Персія, за нею Ассирія, за Ассирією ж Арабія. Він кінчиться, — правда, не природно, а штучно, — Арабським Заливом, що до нього повів Дарій канал із Ніла. Аж до Фенікії⁶²) країна плоска й широка. Від Фенікії (почавши) простягається цей півостров по-при палестинську Сирію⁶³) аж до Єгипту й там кінчиться. Там живе лише три народи. Отсі азійські землі лежуть на захід від Персії.

(40) Границею країв за Персією, Медією, Саспейрією й Колъхідою, на схіл сонця, є звідси Червоне Море, а з півночі Каспійське Море й ріка

⁵⁹) теп. ріка Ріон, впадає до Чорного Моря.

⁶⁰) Мала Азія (Анатолія) з півночі.

⁶¹) Мала Азія з півдня.

⁶²) Арабський Півостров.

⁶³) себто Палестину.

Араксес^{68а}) що пливе на схід. Аж до Індії Азія за-
селена; на схід від неї (Індії) пустиня й ніхто не
скаже, яка вона. Отже так виглядає й така зав-
більшкі Азія.

(41) Лібія лежить на другому півострові, бо во-
на починається вже від Єгипту. В Єгипті цей пів-
остров вузький, бо від цього моря⁶⁴) до Червоного
має сто тисяч оргій, себто тисячу стадій⁶⁵). Від ті-
єї вузини (півостров) сильно розширяється й на-
зивається Лібія.

(42) Подивляю тих, що відмежовують і роз-
ділюють Лібію, Азію й Европу; між ними справ-
ді є велика рівниця. Довжиною дорівнює обоїм ін-
шим Европа, та щодо ширини, здається мені, не
має що з ними мірятися. Відомо, що Лібію оббли-
ли Водою, хіба там ні, де вона лучиться з Азією;
цього доказав перший, наскільки знаємо, Нехо,
єгипетський король. Як він скінчив копати канал
із Нілом до Арабського Заливу, післав фенікійців
на кораблях і приказав їм при повороті переїхати
через Гераклеві Стовпи⁶⁶), виплисти на північне
море⁶⁷) й так вернутися до Єгипту. Отже фенікійці
вибралися й поплили з Червоного Моря на півден-
ні. Як надходила пізня осінь, вони осідали, засі-
вали ту землю, в яку частину Лібії запили й че-
кали там аж до жнів. (Тоді) збирали збіжжя й
плили дальше. Так робили два роки; на третій пе-

^{68а} а нин. Арас, впадає до Каспійського Моря.

⁶⁴) Лібія — це Африка. «Це море» — очевидно Єги-
петське Море, себто частина Середземного коло дельти
Ніля.

⁶⁵) оргія — міра простору, сяженъ, має 6 грецьких
стіп або 1.85 метра; стадія — міра простору. Були стадії
олімпійські (192 м.) й аттицькі (177 м.).

⁶⁶) гл. примітка 11.

⁶⁷) Середземне Море.

репили Ступи Геракля й вернулися до Єгипту. Мені оповідали неймовірне, — та може хто й повірить, — що як обливали Лібію, то мали сонце по правій руці. Так давно пізнали її (Лібію).

(43) Далі кархедонці⁶⁸) говорять, що Сатасп, теаспієць, Ахеменід⁶⁹), не облив Лібії, хоч його й були післали на те, але налякався довгої плавби й пустині, вернувся стеже назад і не виповнив завдання, що йому поручила мати. Він знасилував був дівчину, дочку Зопіра, сина Мегабіза. Як його хотів король Ксеркс за ту провину вбити на паль, випросила (в короля) Сатаспова мати, сестра Дарія, те, що сама вона наложить на нього більшу кару як Ксеркс, (а саме) він мусітиме обплити Лібію, аж доки, обплінувши її, не прибуде до Арабського Заливу. Ксеркс погодився (на це). Сатасп побігав до Єгипту, взяв корабель, моряків, і поплив до Ступів Геракля. Як уже їх переплив і скрутів попри гори Лібії, що називаються Сольбої, поплив на південь. Та як переплив багато моря в багатьох місяцях і побачив, що воно перед ним іще більше, завернув назад і приплив до Єгипту. Після повороту з тієї дороги розказував королеві Ксеркосові, що вони запили були далеко-далеко до маленьких людей, що носили фенікійську одежду. Вони (карлики) все, як липе було приплисти до берега, втікали в гори й лишали (свої) міста; вони (Сатасп і товариші) заходили до тих міст, але нічого золото там не робили, лише забирали харчі. А що не облили цілої Лібії, то, як він говорив, причина була така, що корабель не міг

⁶⁸) себто картагінці. Карthagіна це фенікійська колонія в півн. Африці, знана пізніше як могутня держава з її війн із Римом.

⁶⁹) Ахеменіди це перський королівський рід.

далі плисти, але задержався. Ксеркс не повірив йому, а що не виповнив порученої задачі, приказав покарати його так, як був давніше присудив — (а саме) вбити на паль. Як почув один евнух Сатаспа, що його пан помер, угік на Самос⁷⁰) із великим скарбом. Скарб попав потому в руки одного самійця; я довідався його імені, але юарочно промовчу.

(44) Дарій відкрив багато частей Азії, але хотів іще знати, в якому місці впадає до моря Інд. Це друга з-поміж усіх рік, що має крокодилів. Дарій післав людей на кораблях, між ними Скіляка каріандійця, щоби дізналися про це правди. Вони виплили з міста Каспатира з пактійського краю⁷¹) й поплили здовж рікою на схід сонця аж до моря. Через море плили потому на захід і в тридцятому місяці прибули до того краю, звідки єгипетський король приказав фенікійцям — про них я говорив вище — облисти Лібію. Як вони облили той край, Дарій підбив індійців і панував над тим морем. В такий спосіб відкрито, що та частина Азії, крім тих, що звідти на схід, така завбільшки як Лібія.

(45) Щодо Європи то ніхто не пояснив, чи зі сходу, або з півночі вона обкружена водою. Знаємо лише, що довжиною дорівнює обом (іншим частинам світа). Не можу дійти, з чого то пішло, що, власне, одна земля має погрійну назву від жіноч. Також не знаю, чому вважають за границю єгипетську ріку. Ніль і колхійську Фазіс, — інші знають, що границя це ріка Танаїс, Меотида й Кімерійський Порт; я не міг довідатися імен

⁷⁰) остров на Йонськім Морю.

⁷¹) Каспатир — місто в Індії над рікою Індом.

тих, що поділили ці землі, й тому надали їм ді імена: Лібія, як говорить багато греків, дістала назву від жінки Прометея⁷³). Лідійці⁷⁴) знову присвоюють собі цю назву, й кажуть, що Азія має назву не від Прометеєвої жінки Азії, але від Азія, сина Котиса, сина Манеса; від нього один рід у Сардах називається Азіяди. Що ж торкається Європи, то так як ніхто не знає, чи вона окружена морем, так само не знаємо, звідки взяла свою назву, хіба приймемо, що дістало її з Тиру. Передтим не мала назви, як і інші частини. Очевидно, що ця назва азійського походження і що вона не зразу прийшла до тієї землі, що її нині греки називають Європою, але спершу з'їхла від фенікійців на Крету, а з Крети до Лікії⁷⁵). Та досить на цьому; держатися звичайних назв.

(46) Над Гостинним Морем⁷⁶), що на нього вибрався Дарій, мешкають дуже дикі народи, за відміном одних скитів. Не вміамо (там) вказати ні одного народу, що визначався б мудрістю, ні (навіть) такої (окремої) людини. Вісмок — це скити й Авахараїс⁷⁷). Скити зробили наймудріший винахід із усіх народів, що про них знаємо; інші винаходи не такі цікаві, але цей наймудріший. (Іменно) якщо їх хтось зачіпить, не втече від них, ані вони не дадуться зловити як самі є схочуть, щоби хтось їх найшов. Бо як можна злучитися з людьми, що не мають ні міст, ні мурів, — живуть

⁷³⁾ Прометей — бог, що приніс людям із неба на землю вогонь і тим причинився до розвитку людської культури (з грецької мітольогії).

⁷⁴⁾ Мешканці Лідії в М. Азії.

⁷⁵⁾ Сарди — місто в Лідії; Тир — місто в Фенікії; Лікія — країна в М. Азії.

⁷⁶⁾ Чорне Море.

⁷⁷⁾ про Авахарса буде мова в розд. 76.

Не з управи землі, а з випасу, худоби, мешкають
на возах, кочують і добре стріляють їз коней,
а не скорі до бою?

(47) Такий їх винахід; до того й край у них
відновідний і ріки стають їм у пригоді. Іх край
це добре наводнена травяста рівнина, а рік пливе
через нього небагато менше, як у Єгипті є каналів. Ось визначніші з них і такі, що доступні для
плавби морських кораблів: Істер, що має п'ять
гирл, за ним Тирас, Гіланіс, Бористен, Пантікан,
Гіпакир, Геррос, (врешті) Танаїс⁷⁷). Вони пливуть так.

(48) Істер — це найбільша з усіх рік, про які
знаємо. Він пливе однаковий улітку і взимі. Це
перша від заходу ріка, що пливе через Скитію, а
(рівночасно) й найбільша, бо до нього впадають
інші ріки. З тих рік, що його побільшують, п'ять
пліве через Скитію: одну скити називають Пората,
а греки Пиретон, даліше йдуть Тіярантос, Арапос,
Напаріс і Ордессос⁷⁸). Перша з тих рік, велика,
пліве на схід і вливає свої води до Істра;
друга з названих, Тіярантос, менша, пливе більше
на захід, Арапос знову ж, Напаріс і Ордессос пливуть
між ними й (також) впадають до Істра. Отже
місцеві скитські ріки, що доповнюють його (Істра)
води; з країни агатирів⁷⁹) пливе ріка Маріс⁸⁰)
і впадає до Істра.

(49) Зі шпилів Гему⁸¹) пливє напівніч трид

⁷⁷⁾ Істер — Дунай, Тирас — Дністер, Гіланіс —
Бог, Бористен — Дніпро, Пантікан, Гіпакир, Геррос — не
означені точні лівобережні річки, Танаїс — Дон.

⁷⁸⁾ Пората — Прут, Тіярантос — Альта, Арапос
і Напаріс — Яломіца і Серет, Ордессос — Арджик.

⁷⁹⁾ агатирси жили в теп. Семигороді.

⁸⁰⁾ Маріс — теп. Марош.

⁸¹⁾ гори Балкан.

великі ріки і вливаються до нього (Істра, а саме) Атляс, Аврас і Тібізіс; через Тракію і країну траків кробізів пливе Атрис, Нояс і Артанес⁸³). Вони впадають до Істра. З гір Пеонів і Родопе пливе ріка Скіос⁸⁴), перетинає в половині Гемон і впадає також до нього (Істра). З Ілрії пливе напівніч ріка Ангрос. Вона перепливав рівнину Трібалікон і впадає до ріки Бронга, а Бронг до Істра; так ті обі великі ріки впадають до Істра⁸⁵). А з горішнього краю омбріків пливуть напівніч ріка Карпіс і друга Альпіс і впадають до нього (Істра)⁸⁶). Сам же Істер пливе через цілу Европу. Початок його в країні кельтів, що мешкають найдальше на заході Європи за кінетами⁸⁷). Він перепливав цілу Европу, і вливається збоку до Скігії.

(50) Отже води названих рік і багатьох інших, що вливають свої води до Істра, роблять його найбільшим; правда, Ніль, як порівняти кількість води в обох, перевищає його, хоч його (Нілю) не прибільшає ніодна ріка, ніодин потік. А що Істер має і влітку і узимку однакову, кількість води, то це, на мою думку, з такого приводу: Взимі він такий, як є, і робиться малощо більший, бо в тому краю в зимі цілком не паде дощ, лише курить снігом. Влітку ж топиться та сила снігу, що напа-

⁸³) названі тут ріки не означені точно в науці.

⁸⁴) біжче не означена ріка.

⁸⁵) Бронг — сербська Морава, Ангрос — Ібар, до-
плів Мораві.

⁸⁶) омбріки — умбрі в Італії. Карпіс — слабий від-
гомін Карпат у Геродота, зроблених тут рікою, так са-
мо як Альпіс — Альпів.

⁸⁷) Кельти або по-латині галлійці мешкали в сьог
колишній Франції; кінети — одне з іберійських племен
Еспанії.

дала зіймою, її із усіх боків впадає до Істра. Вже сам сніг отже, як (стоплений) вливається до нього, збільщає його, до того ще бувають сильні навальни дощі, бо (там) літом паде дощ. Оскільки більше сонце витягає води влітку, як зіймою, остильки дотримав води до Істра літом є більший, як взимі. Як порівняти одне з другим, то воно вирівнюється й тому, бачимо, що він (Істер) все однаковий.

(51) Отже одна зі скитських рік це Істер. Заним іде Тирас, що пливе з півночі, а випливав з великого озера, що розмежовує крайні скитів і неврів. Над його устям мешкають греки, що називаються тиріти.

(52) Третя ріка, Гіпаніс, випливав (таки) зі Скитії і пливе з великого озера. Довкруги того озера пасуться дики коні білої краски. Це озеро цілком правильно називається »матір Гіпаніса«⁸⁷), (бо) він із нього випливав. Звідти пливе ріка Гіпаніс на просторі п'ятьох днів плавби⁸⁸) ще мілкий і солодкий, але дальших чотирьох днів плавби аж до моря дуже гіркий, бо до нього впадає гірка річка. Вона так дуже гірка, що хоч і мала собою, то таки її домішка дуже значна в Гіпанісі — великий ріці. Ця річка пливе на межі скитів - орачів і алідаонів. Річка її та околиця, що з неї вона пливе, називається по скитськи »Еksamпайос«, а по-грецьки »Святі Дороги«. Під кінець свого бігу, коло крайні алідаонів, сходяться Тирас і Гіпаніс, а звідти розходяться її пливуть нарізно, лишаючи посередині широкий простір.

(53) Четверта ріка — це Бористен, що по

⁸⁷) мова, очевидно, про багнища, коло джерел Бога.

⁸⁸) день плавби містить, за даними Геродота, 200 стадій (гл. розд. 101); стадія пор. прим. 65.

Істгрі є найбільшою рікою; на наш погляд він най-
більше плодовитий не лише між скитськими ріка-
ми, але загалом між усіма, крім єгипетського Ні-
лю, — та з ним не може рівнятися ніодна ріка.
З-поміж усіх інших Бористен це найбільше пло-
довита ріка. Він має найкращі й найбільше при-
годи для худоби пасовиська, він же має рішуче,
найбільше добрих риб. Вода з нього найприсмініша
до пяття; він пливе чистий, між іншими мутни-
ми. Над його берегами вдаються найкраще засіві;
в місцях, де не сіяно, родиться висока трава. В
його устю нагромаджується сама зі себе величезна
кількість солі. Він достарчує великих риб без
остані до сушения, що звуться антакаї⁵⁰), й ба-
гато іншого, гідного подиву. Аж до країни Гер-
рос, що до неї сорок днів плавби, знаємо, що пли-
зе з півночі; а через які краї пливе в вищому бігу
— ніхто не скаже; мабуть пливе через пустиню
аж до країни скитів - хліборобів, бо ці скити
живуть над ним на просторі десятьох днів плав-
би. Лише цієї ріки, й інше Ніля, не можу вказати
джерел, але гадаю, що й ніхто з греків (не зуміє
цього). Бористен пливе аж близько моря й там ра-
зом із Гіпанісом вливается в той самий лиман.
Шмат же краю між обома ріками називається «го-
ра Гіполесак» й на ньому стоїть свяตиня Деметери;
за святынею над Гіпанісом живуть бористеневі⁵¹).

(54) Стільки про ці ріки. За ними йде дальша,
п'ята ріка, звана Пантікан. Він пливе з півночі з
озера. (Край) між ним і Бористеном замешкують
скити-хлібороби. Він пливе через Гіляю, перепли-
ває І і впадає до Бористена.

⁵⁰) рід осетрів.

⁵¹) гл. розд. 18. Деметера — богиня засівів.

(55) Шоста ріка Гіпакир, що виливає з бе-
ра, пливе через крайніх ючових скитів і впадає
(до моря) коло міста Каркініта²¹⁾), має по правій
стороні Гіляю й місце, зване «Ахілів біг».

(56) Сьома ріка — Геррос. Вона відділяється
від Бористена в тому місці, де ж знаємо Бористен.
Від того місця пливе осібче. Називається, як і той
край, Геррос. Пливе в напрямі моря й ділить кра-
їну ючовиків від царських скитів. Впадає до Гі-
пакира.

(57) Восьма врешті ріка — це Танаїс, що ви-
пливає на далекій півночі з великого озера, а впа-
дає до ще більшого озера, званого Меотида; вона
ділить царських скитів і савроматів. До Танаїса
впадає ще одна ріка, що називається Гіргіс.

(58) Отсі названі ріки наводять Скитів.
А трава, що росте в Скиті для худоби, буйна;
з усіх трав, котрі знаємо; про це можна переко-
натися, як крається худобу.

(59) Такі багатства Іхнього краю. Звичай їх
такі. З богів моляться вси лише до таких: най-
більше до Гістії, далі до Зевса й Гай, — а талуту; —
що Гая, це жінка Зевса, потому до Аполлона, до
небесної Афродити, до Геракля й Ареса. В тих бо-
гів вірять усі скити; царські ж скити жертвують
ще Позейдонові. По-скитськи називається Гістія
Табіті, Зевса, на мою думку, дуже влучно, назива-
ють Папай, Землю — Апіс, Аполлона — Ойтозірос,
небесну Афродиту — Аргімаза, а Позейдона —
Тагімазадас²²⁾). Ім не мають звичаю ставити ю-

²¹⁾ тел. Перемон.

²²⁾ Гістія — богиня домашнього вогнища; Афродита —
богиня любові. Тут Геродот пояснює скитських богів
як помочі греческих.

брахень, жергівників, чи святынь, крім одного Ареса: йому ставлять.

(60) Жертви приносять усі однаково й усе однакові, а жергують ось як. Жертвоному звіряти зв'язують передні ноги. Той, що жертвує, стає іззаду, хапає за кінець пута і звалиє його (звіря) на землю. Як аврина впаде, він призивав того бога, що йому жертвувє, закладає звіряти на шию петлю, під неї дрючик і душить його. До того ні не запалив вогню, ні не відправив ніякого обряду, ані не вилив богам (плину) в жерту; щойно як задушить, тоді облуплює й береться до варення.

(61) А що Скитія незвичайно бідна на дерево, то вони так уряджують варення мяса. Як уже обідрутуть зі шкіри жертвовне звіря, віddіляють мясо від костей і вкидають його від кітлів свого виробу, якщо їх мають під руками. Ці котли дуже подібні до лесбійських кратерів, лише що багато більші. До них кидають мясо, підкладають під нього вогонь і варятъ; як же не мають кітла, то все мясо вкидають до шлунка забитої звірини, додають води й підпалюють під ним кості. Вони горятъ дуже добре, а в шлунок зміститься все мясо, обдерте з костей. Так віл, чи якенебудь інше жертвовне звіря зварить само себе. Як уже звариться мясо, жертвуючий відриває кусень мяса й внутренностей і кидас перед себе. Вони жергують усіх звірят, а вже найбільше коней.

(62) Так вони приносять жертву іншим богам, і з таких звірят. Аресові ж так жертвують. Скрізь по місцях побуту будують коло осідку старшини таку, святыню для Ареса: Стягають на купу, вяранку, хворосту, в довжину, коло трьох стадій і в ширину, а менше в висоту. Нагорі роблять

чотирокутну, плющу. О трьох сторін очки стрімкі, а четвертий бік доступний. Щороку довосять до тієї купи по стопятьдесят возів хворосту, бо вона через дощі осідає. На тій купі застромлюють у кожній околиці старий залізний меч⁹³) — й це є зображення Ареса. Цьому мечеві приносять рік-річно жертви з худоби й коней, і то в більшій кількості, як іншим богам. З воєнних бранців, узятих живцем, із кожної сотки жертвують одного, але не тим способом, що худобу, а іншим. Вони покроплюють їм голови вином і підрізують людей над посудиною. Потому виносять (бочку) на ту купу хворосту, й виливають кров на меч. Отже це виносять нагору, а надолі коло святині роблять таке: Відрубують кожному забитому праве рамя в рукою й кидають у воздух. Як уже сповнять жертву, відходять; рука ж лежить, там де впала, а осібно вмерлець.

(63) Такі їх жертви. Свиней вони не мають звичаю жертвувати й цілком не хочуть годувати їх у своєму kraю.

(64) А воєнні звичаї в них такі. Як скит похонає першого мужа, то пє (трохи) його крові. Голови побитих у бою несе до короля; якщо принесе голову, то бере участь у добичі, як же не принесе, то ні. З голови (ворога скіт) здирає шкіру в такий спосіб: обкроє голову довкруги коло вух і витрясає її, а потім вишкробує мясо воловим ребром і мне шкіру руками. Як її змягчити, уживає тієї шкіри як платка. Він привязує її до вуздечки того коня, що на ньому їздить, і пишається тим. Той, що має найбільше таких платків, уважається за найхоробрішого. Багато з них ще й

⁹³⁾ короткий меч, званий «акінаkeс».

одежу шиють собі з тих здертих шкірок; зшивані їх як баранячі шкірки. Багато їх іще здирають із побитих ворогів своїми ніжтями шкіри з правих рук і роблять собі покривала до сагайдаків. А людська шкіра сильна й ясна; вона найбільша з усіх шкір. Багато їх (скитів) обдирають зі шкіри ціліх людей, напинають їх на деревяну куклу й возять (зі собою) на конях.

(65) А з головами, — не всіми, лише найбільших ворогів, — роблять так: Обрізують усе, що вище брів, і вичищують. Як це бідний чоловік, то обтягає воловою шкірою й так уживає; як же багатий, то обтягає воловою шкірою, а внутрі позолотчує й так уживає як посудину до пиття. Так поступають із домашніми, якщо з ними полаються, й побідять їх перед королем. А як прийдуть до такого гості й він почне з ними розмовляти, виносить ті голови й розказує, що це, мовляв, були його свояки, що з ним посварилися й він їх побив. Це вважається за мужність.

(66) Раз у році мішав кожний начальник округи в своїй окрузі вино й його плють (на бенкеті) ті скити, що вбили ворога (в бою); хто ж не вбив (ні одного) ворога, не кушав того вина й сидить на боці без почести. Це найбільша ганьба в них. А хто вбив дуже багато ворогів, дістас дві чаші й пе з обох них разом.

(67) У скитів є багато ворожбітів. Вони ворожуть із вязанок вербових прутів у такий спосіб: Наносять велику купу вербового пруття, кладуть на землю й (опісля) розбирають. Кожний прутик кладуть окремо й із того ворожуть. Потому з приговірками збирають галузки назад і звязують знов у вязанки одну за другою. Цю ворожбу вони унаглідили по предках; а енари, гермафродити, ка-

жуть, що сама Афродита дала їм отсю ворожбу⁹⁴). Вони ворожуть із липової кори. Розрізають (у тій цілі) кусень кори на три частини, вплітають її між пальці, а потому розплітають і при тім ворожуть!

(68) Як у скитів занедужас король, то прикладають трьох найвизначніших ворожбитів і вони ворожуть описаним (щойно) способом. Найчастіше вони кажуть, що той і той громадянин поклявся неправдиво королівським домашнім вогнищем і вказують того громадянина. А у скитів є звичай клястися королівським домашнім вогнищем, якщо хочуть поклястися найбільшою присягою. Зараз беруть того чоловіка, що мав — за вказівками ворожбитів — поклястися фальшиво королівським домашнім вогнищем, і приводять його. Він (оскаржений) борониться, каже й запевняє, що не присягав. Як він випирається, король кличе ще подвійну кількість ворожбитів. Якщо й вони, поглянувши на ворожбу, обвинувачують його (оскарженого) за фальшиву присягу, то йому зараз таки відрубують голову, і майно (покараного) ділять поміж собе перші ворожбити. Коли ж нові ворожбити звільнить обвинуваченого, скликають усе більше й більше ворожигів. Якщо більша їх частина звільнить даного чоловіка, то перші ворожбити мусять загинути.

(69) Їх убивають таким способом. Наповнюють воза хмизом, запрягають до нього волів, звязують ворожбитам ноги й руки назад, затикають рота,

⁹⁴⁾ гермафродити — в ориг. «андрогіної», у перекл. Франка — «мужжоник».

кладуть на хворост, підпалюють його, лякають і наганяють волів. Багато волів згаряє разом із ворожбами, а деякі обпеченні втікають, як їм згорити дишель. Так само спалюють ворожбітів і за інші провини і називають їх брехливими віщунами. Як же яких віщунів убе король, то не щадить іх дітей, але побиває всіх хлопців; та дівчатам нічого злого не робить.

(70) Як скити заключають з кимсь союз, з ким то не було б, то роблять так. До великої глиняної посудини вливають вина і змішують із кровю тих, що заключають союз, ударивши шилом, або дряпнувши трохи шкіри ножем. Потому зануряють у чарку меч, стріли, топір і спису. Як це зроблять, відмовляють довшу молитву, а потому путь із того ті, що заключають союз і найдостойніші з їх дружини.

(71) Похорони королів відбуваються у краю Геррос, до котрого є сплавний Бористен. Як їм умре король, вони там викопують велику чотирокутну яму, а як вона вже готова, беруть трупа. Все ж тіло мерця покрите воском, живіт розпорений і вичищений, наповнений товченним шафраном, кадилом, прочитаном і ганишовим насінням, а потому знову зішитий. (Мерця) кладуть на віз і везуть до іншого народу (племени). Ті, що до них привезено мерця, роблять так як царські скити: відрізують кавалок вуха, стрижуть волосся, обрізують довкруги рамена, дряпають чоло і ніс, а через ліву руку пропихають стрілу. Звідти (знову) беруть трупа короля на віз і везуть далі, до іншого народу, що є під їх пануванням. З ними разом ідуть ті, що до них прийшли найперше. Як уже обідуть із мерцем усі краї, спиняються в краю геррійців, що є останнім із підвладних їм на-

родів і місцем похоронів. Після того, як покладуть мерця в яму на підстілку, застромлюють у землю по обох боках тіла списи, привязують до їх вершків поперечні жердки й накривають їх очертами. Побіч нього (мерця) кладуть до ями одну задушену наложницю, виночерпця, кухаря, конюха, слугу, окличника⁹⁵), коней і первентів із усього іншого, а також золоті чаші; срібла ж і міди не мають уважити. Як це пороблять, спіллять на перегони високу могилу, щоби була якнайбільша.

(72) Як же мине рік, то роблять таке: із оставших слуг беруть найзручніших, — а вони родовиті скити, бо в них служать (королеві) ті, що їм король прикаже, а куповалих слуг у них немає, — і з-поміж них убивають п'ятьдесятъох. (Убивають також) п'ятьдесят найкращих коней. Їх патрошать, наповнюють черева полововою і спивають. Тоді причіпають половину обруча напоперек до двох коликів, а другу половину знов до двох інших коликів, і в той спосіб прикріпляють багато таких. Потому перепихають напоздовж цілого коня аж до карку грубий патик і кладуть тих коней на обручі. Передні обручі піддержують передні лопатки коней, задні ж обіймають животи коло задніх уд, а обі пари ніг висять у воздусі. Вуздечки й зуби⁹⁶ накладають (також) на (тих) коней, протягають наперед і привязують до кілків. З тих задушених молодих (слуг) беруть п'ятьдесят і кожного саджають на коня в той спосіб: пробивають вожного осгрим колом наскрізь аж по шию, а ту частину (кола), що стерчить зісподу, застромлюють у діру того кола, що перебитий через коня. Як

⁹⁵) окличник розносив прикази й оголошував їх.

наставлять уже довкруги могили таких бадців, ідуть геть.

(73) Так ховають королів. А як умре якийсь інший скиг, то найближчі кревняки кладуть його на віз і обвозять по приятелях. Кожний із них (приятелів) приймає їх і вгощує тих, що йдуть із небіжчиком, а й небіжчикові дає того, що другим. Так возять звичайних (скитів) сорок днів, а потому ховають. Як уже поховають (покійника), то очищуються скити таким способом. Вони намазують і миють голову, а з тілом роблять так: Забивають (у землю) три колики так, щоби були до себе нахилені. На них натягають повстяне покривало, сильно стягають його, а в начиння, що стоїть між коликами під покривалом, кидають розпечено на вогні каміння.

(74) У них ростуть коноплі, подібні в усьому до льону, крім величини й грубости: щодо цього то конопля більша від льону. Вона росте сіяна й дика. З неї роблять тракійці одежду, в усьому подібна до льняної; якщо хтось ближче не був би обізнаний із тією одіжжю, не розпізнає би, чи льняна вона, чи конопляна; хто не бачив (ніколи) конопель, подумає, що це льняна одіж.

(75) Скиги беруть насіння з тих конопель, влавляють під покривало й кидають насіння на розпечений камінь. Воно куригться й видає стільки пари, що більше не дасть ніяка грецька парня, а скити виуют із радості в парі. Це в них заступає миття, бо в воді цілком не миються. Іх жінки розтирають на шорсткому камені кипарисове, кедрове й каудильне дерево, поливають водою, а як перетрут, намащують тією гущею тіло й лицє. З того береться в них гарний запах. Другого дня змивають масть і стають чисті й лискучі.

(76) Де чужих звичаїв мають (скити) вели-
ку відразу. Вони навіть між собою не переймають
нічого, а вже тимбільше від греків. Це показалося
в пригоді з Анахарзісом, а погому зі Скилесом.
Анахарзіс звидів багато країв і показався мудрою
людиною. Як він вергався до Скитії й іхав через
Гелеспонт, вступив до Кізіка. Там якраз застав
святочну відправу в честь Матери Богів⁹⁶). Ана-
хараіс обітував Матері, що як цілий і здоровий
вернеться до свого краю, то уряджуватиме таку
саму нічну відправу (в її честь), як бачив у кизі-
кійців. Як отже лише вернувся до Скитії, приїхав
у так звану Лісисту. Вона є коло Ахіллевого Бігу
ї ціла заросла різними деревами. Отже як Анахар-
зіс лише вступив до Лісистої, зараз устроїв свято
(в честь) богині, а сам узяв барабан і начіпав на
себе образків. Але хтось зі скитів побачив, як він
це робив, і доніс королеві Савлієві. Той (король)
прийшов сам і як побачив, що Анахарзіс гаке
робить, стрілив і вбив його. Тай тепер як хто зап-
питгає про Анахарзіса, то скити кажуть, що не зна-
ють його, бо він покинув свій край, поїхав до
Греції й набрався чужих звичаїв. Як я чув від
Тимні, опікуна Аріяшета, він (Анахарзіс) був
стриєм Ідантирса, короля скитів, а сином Гнура,
сина Лика, сина Спаргапейта. Якщо отже Анахар-
зіс із такого роду, то вбив його таки брат; бо Ідан-
тирс був сином Савлія, а Савлій убив Анахарзіса.

(77) Та я чув іще друге оповідання від пельо-
понезців. Вони розказують, що Анахарзіса вислав
король скитів, щоби набрався грецької мудrosti.
Як він вернувся додому, сказав до того, що його ви-

⁹⁶ Мати Богів або Кибеля була поважана в Малій Asil.

слав, що всі греки мудрі в різних ділянках крім лякедемонців⁹⁷), та зате лише вони одні вміють мудро говорити й відповідати. Але це оповідання так лише видумали собі греки, бо той чоловік, як я вже передше сказав, погиб. Це все потерпів він через чужі звичаї, й через те, що приставав із греками.

(78) По довгих роках сталося таке саме Скилесові, синові Аріяпейта. Аріяпейтові, скитсько-му королеві, вродився між іншими дітьми Скилес. Мав його (Аріяпейт) від жінки істріянки⁹⁸), не від місцевої. Мати навчила його (Скилеса) грецької мови і грецького письма. За якийсь час Спаргапейт, король агатирів, підступом убив Аріяпейта і Скилес перейняв владіння й жінку батька, на імя Опою. Опою була скитянка; вона мала від Аріяпейта сина Оріка. Скилес панував над скінами, але не вподобав собі скитського способу життя: він ізмалку був більше склонний до грецьких звичаїв, бо так його виховано. Він робив так. Як привів скитське військо до міста бористеніїв, — а самі бористенеї кажуть, що вони мілезайци⁹⁹), — отже як лише прибував і туди Скилес, лишав військо перед містом, а сам ішов до міста й замикав брами. Там скидав скитську одежду й убирав грецьку. В ній ходив на збори без (скитської) дружини й без нікого (зі скитів). Брам стережено, щоби ніхто зі скитів не бачив його в тій одежі. Він жив тоді цілком по-грецьки й приносив жертві богам на грецький спосіб. Так прожив місяць або й більше, вбирав знову скитську,

⁹⁷⁾ лякедемонці — спартани.

⁹⁸⁾ істріянка — з Істрії.

⁹⁹⁾ мілезайци — мешканці (або колонія з) Мілету в М. Азії.

одежу й вертався домів. Так він робив часто, на-
віть побудував собі дім у Бористені й узяв собі
звідти жінку.

(79) Та його таки мало постигнути нещастя. Вони сталося при такій нагоді. Він хотів посвяти-
ти Діонізові—Бакхові¹⁰⁰). Як уже мало на ньому
доконатися посвячення, сталося велике чудо. Він
мав у місті бористенеїтів гарний, великий дім;
я щойно про нього згадував. Довкруги нього сто-
їли викувані з битого каменя сфінкси і грифи¹⁰¹).
В цей дім бог ударив стрілою¹⁰²) й він згорів до
тла, але Скилес, не зважаючи на це, докінчив по-
свячення без найменшого пропуску. А скити на-
смівалися з греків за почитання Бакха. Вони ка-
жуть, що не годиться вишукувати собі такого бога,
що каже людям шаліти. Як же Скилес був уже
посвячений Бакхові, подав хось скитам відомість
(про це) такими словами: «Ви висміаєте нас, скити,
що віддаємося Бакхові і що бог нас доводить
до шалу. А ось тепер бог опанував і вашого ко-
роля; він посвятив себе Бакхові й через нього генер
шаліє. Як мені не вірити, то ходіть зі мною, я вам
покажу.» З ним і пішли скитські старшини, а
той бористеніт завів їх потайки на вежу й там умі-
стив. Скилес надійшов у той час із юрбою і скити
побачили його в шалі. Вони стали негодувати й
зараз таки пішли й розказали цілому військові те.
що бачили.

(80) Як же Скилес потому вернувся до краю.
скити вибрали королем його брата Октамазада, си-

¹⁰⁰) бог вина й весняного врожаю.

¹⁰¹) сфінкси — льви з людськими обличчями; грифи
вирі з крилами; все це твір уяви східних народів, що від
них прийняли греки.

¹⁰²) себто громом; бог — Зевес.

на Тересової дочки і збунтувалися проти Скилеса. Він довідався про те, що зробили проти нього й про причину того й утік до Тракії. Та як про це довідався Октамазад, вирушив походом на Тракію. Як став над Істром, вирушили проти нього траки. Вони вже мали вдарити на себе, як Сіталъ¹⁰³) вислав послів до Октамазади й вони переказали: «Чого нам битися між собою? Адже ти син мої сестри й маєш у себе моого брата. Видай мені його, а я дам тобі твого брата Скилеса; до бою ж не допускаймо ні ти, ні я». Таке передав Сіталъ; в Октамазада ж був брат Сіталъка, що втік від нього. Октамазад пристав на те й видав Сіталъкові свого вуйка, а сам дістав брата Скилеса. Як Сіталъ дістав брата, відійшов, а Октамазад приказав на місці відрубати Скилесові голову. Так то скити держаться своїх звичаїв, а хто приймає чужі, то його так карають.

(81) Кількості скитів я не міг точно пізнати, але чув різні оповідання про їх число: одні кажуть, що скитів дуже багато, а другі, що властивих скитів дуже мало. Але отсе я бачив на власні очі: є між Бористеном і Гіпанісом край, що зоветься Ексампайос, — той самий, що я щойно згадував його, як говорив про гамошине джерело гіркої води, що впадає до Гіпаніса й робить його воду неможливою до пиття. (Отже), в тому краю є мідяний котел, ушестро більший від того, що стоїть при устю Понта¹⁰⁴), жертвований Павзанієм, сином Клеомброта. Як хто не бачив його, то так опишу: Той котел, що є у Скитії, легко змістить у собі шістсот амфор¹⁰⁵), стіни ж того скитського

¹⁰³) тодішній тракійський король.

¹⁰⁴) Понт — Чорне Море.

¹⁰⁵) амфора — ваза, посудина на вино.

кітла, грубі на шість пальців. Місцеві люди казали, що він вилитий із вістрів стріл. (Це було так). Іх король, на імення Аріянтац, хотів знати кількість скитів і приказав, щоби кожний скит приніс вістря стріли, хто ж не принесе, згине (за кару). Вони й позносили величезну кількість вістрів і король задумав зробити з того памятку: з тих стріл зробив котел і поставив його в краю Ексампайос. Таке я чув про кількість скитів.

(82) Незвичайного нічого в їх краю немає, крім хіба численних величезних рік. А що ще гідне по диву, крім рік і величини рівнини (степу), розкажу: Вони показують слід стопи Геракля в скелі, подібний до відбиття стопи людини, а довгий на дві стопи, коло ріки Тираса. Таке отсе все; тепер поверну до свого оновлення, що я почав із-початку.

(83) Як Дарій приготовляв похід проти скитів, послав післанців із приказами до одних, щоби приготовляли піше військо, до других, щоби ладили кораблі, до інших знову, щоби будували міст на тракійськім Босфорі¹⁰⁶), Артабан, син Гістаспа, браг Дарія, відраджував похід проти скитів і вказував на вбожество скитів; та як не міг його (Дарія) переконаги, дав спокій. Дарій же, як уже приготовив усе, вирушив із військом до Сузи.

(84) Там просив Дарія Ойобадз, перс, що мав трьох синів, і всі мали йти з військом, щоби йому одного лишив. Він (Дарій) сказав, що як приятелеві й до того скромному в проханні лишить йому всіх трьох синів дома. Ойобадз дуже зрадів, бо сподівався, що його сини не підуть із походом; але той (Дарій) приказав тим, що стояли коло

¹⁰⁶ т. е. Босфор.

нього, вбити всіх синів Ойобадза. Вони повбивали Іх і лишили на місці.

(85) Тимчасом Дарій вирушив зі Сузів і прибув до Кальхидонії над Босфором, там, де був побудований міст. Там сів на корабель і поплив до так званих Кианеїв, що давніше, як кажуть греки, щливалися¹⁰⁷). Він сів у святині й дивився на Понт, а на нього варг було дивитися, бо воно найдчудніше з усіх морів. Уздовж має воно одинадцятьисячсто стадій, а ширш, у найширшому місці, тритисяччотириста стадій. Устя того моря має ширини чотири стадії, а довжина устя, що називається Босфор, — на ньому, збудованою міст, — має стодвадцять стадій; Босфор же тягнеться аж до Пропонтиди¹⁰⁸). Пропонтида, що має ширш пятьсот стадій, а вздовж тисячу чотириста, вливавшася в Гелеспонт¹⁰⁹), що вузький на сім стадій, а довгий на чотириста. Сам Гелеспонт вливався в гирло моря, званого Егейським.

(86) Все це вимірює в такий спосіб: назагал корабель робить у довгому дні сімдесятьисяч оргій, а вночі шістьдесятьисяч. Від устя до Фазіса — сюди Понт найдовший — треба плисти дев'ять днів і вісім ночей; це робить стодесятьисяч оргій, а з тих оргій виходить одинадцятьисячсто стадій. До Теміскіри ж, що над рікою Термодонтом, від Сіндіки — ту, Понт найширший¹¹⁰) — тре-

107) Кианеї — два скельні острови на Босфорі коло Византії, звані також Симплегади.

108) Море Мармара.

109) Дарданелі.

110) Теміскіра — місто в М. Азії над Чорним Морем; Термодонт — ріка в Пафлагонії (М. Азія), впадає до Чорного Моря; Сіндіка — країна в М. Азії, наскід від Босфору.

ба північні три дні й дві ночі; це робить трайдцять тисячтридцять оргій, а три тисяччотириста стадій. Так то я вимірюв Понт, Босфор і Геласпонт, такі вони завеликі. Коло Понту є ще схіро, не дуже менше від нього самого, що впадає до нього (Понта); воно називається Меотидою¹¹¹) й матір Понту.

(87) Як Дарій надивився на Понт, щоплив назад до моста, що його збудував Мандроклей зі Самоса. Він надивився на Босфор і приказав поставити два стовпи з білого каменя й написати на одному по-асирійськи, а на другому, по-грецьки всі народи, що Іх провадив, — а провадив усіх тих, що над ними панує. З них начислено, без залоги вораблів, сімсотиця із кінного; крім того було ще шістсот вораблів. Пізніше покористувалися тими стовпами византійці¹¹²): вони принесли Іх до міста й дали до будови жертівника Артеміда Орозії, крім одного каменя; він лишився повний асирийських написів, у святині Дюніза в Византії. А та околиця над Босфором, де Дарій будував міст, була, як виходить із порівняння, між Византією і святиною, що над устям.

(88) Дарій був дуже вдоволений мостом і обдарував головного його будівничого, Мандроклея зі Самоса, усякими дарами. З первенців тих дарів виробив Мандроклей різьбу, що представляла цілий міст на Босфорі, короля Дарія, що сидів на престолі і його військо в переході. Про різьбу він умістив у святині Гери¹¹³) й додав іще такий напис:

¹¹¹) Азовське Море.

¹¹²) Византія — Константинополь, Царгород, Стамбул.

¹¹³) Гера — богиня неба, сестра й жінка Зевса в греческих віруваннях.

Рибний Босфор окував Мандроклей і святі її
ставив
Гері на спомин цього мосту, що тут збудував;
Гарний вінець в нагороду дістав, а саміцям при-
спорив
Слави, бо волю сповнив царську, Дарея царя.

Такий памятник лишив будівничий моста.

(89) А Дарій обдарував Мандроклея й перейшов до Європи. Йонцям приказав він плисти Понтом аж до ріки Істра; як допливуть до Істра, мають там вибудувати міст і зачекати на нього. Фльоту провадили йонці, еольці й гелеспонтійці^{113а)}. Як уже фльота переплила Киани, й прибула просто Істра, вплинула в ріку на два дні дороги від моря; там збудовано міст на вузині Істра, де він починає ділитися на рукави (устя). А Дарій, як переправився мостом через Босфор, рушив Тракією аж дійшов до джерела ріки Теару; (тут) задержався табором і став три дні.

(90) Ті, що мешкають над Теаром, кажуть про нього, що це найкраща з усіх рік задля своїх лічницьких властивостей; вона лічить пархи на людях і конях. А має вода тридцятьвісім джерел, що пливуть із одної скали, одні з них зимні, другі теплі. Дорога до них так само далека від міста Герайона коло Перінта, як і від Аполлонії, що над Гостинним Морем, (а саме) обі довгі на два дні мандрівки. Ріка Теар впадається до ріки Конгадесда, Контадесд до Агріана, Агріян до Гебра, а той до моря коло міста Енос¹¹⁴⁾.

(91) Отже до тієї річки прийшов Дарій і розложився табором. Йому подобалася річка; він ве-

113а) еольці — грецьке племя.

114) Гебр — Маріца, Агріян — Еркене; інші допливи не дається більше уточнити. Енос — місто над устям Маріци.

лів поставити стовп і на ньому виробити напіс такого змісту: Джерела ріки Теара дають найкращу й найгарнішу; а усіх рів воду; до них і прийшов найкращий і найгарніший із-поміж усіх людей Дарій, син Гістаспа, король цілого світа, як ішов походом на скітів. Таке він там написав.

(92) Звідти рушив Дарій і прибув до другої ріки, що називається Артіск; вона пливе через країну одризів¹¹⁶). Як прибув до цієї ріки, зробив таке: Призначив місце для війська й потому, приказав, щоби кожний воїк приніс один камінь і поставив на означене місце. Як військо це зробило, поділивши ту величезну купу каміння й рушив дальше.

(93) Заки ще дійшов до Істра, зайняв країну гетів - невміраків¹¹⁶). Ті ж траки, що живуть у Сальмідессі, як і ті, що повище Аполлонії й Месамбрії, звані скормляди й ніпсаї, піддалися Даріеві без бою¹¹⁷). Гети ж із нерозуму ставили опір, отже їх підбито. Вони найхоробріші й найсправедливіші між траками.

(94) Вони ж невміраки ось як: Вони думають, що не вмирають, але після скону йдуть до бога Даельмоксіса; деято з них називає його Гебелейдаїс. Що п'ять літ вибирають вони одного з-поміж себе жеребом і посилають як посла до Даельмоксіса й кажуть (нерекають) йому, чого вони за кожним разом потребують. А посилають так: одні з них уставляються й тримають три списи, другі ж беруть посланца до Даельмоксіса за руки й ноги, підносять угору, й кидають на списи. Як він проко-

¹¹⁶⁾ гети. — тракійське племя.

¹¹⁶⁾ одризи. — тракійське племя.

¹¹⁷⁾ Аполлонія, Месамбрія, Сальмідессос — міста в Тракії (нин. Болгарії) над берегом Чорного Моря.

лений умре, тò думають, що бог ласкавий; як же не вмре, то обвиняють того посла, кажуть, що він лиха людина. Після оскарження цього посилають іншого, а свої справи (до бога) поручають іще живому (послові). Ті траки стріляють проти грому і блискавки вгору, до неба, і грозять богові (грому), — бо вони не признають іншого бога, лише їхнього¹¹⁸).

(95) Наскільки я розвідався від греків, що живуть над Геллеспонтом і Понтом, Дзальмоксіс був людиною й служив на Самосі в Пітагора, сина Мнезарха. Там він став вільним, заробив багато грошей і поїхав звідти додому. А траки мали злій дикі звичай. Дзальмоксіс же пізнав йонський спосіб життя й куди лагідніші від тракійських звичаї, — бо він приставав із греками й із їх найвизначнішим мудрцем, Пітагором¹¹⁹). Він побудував собі домівку й у ній угощував найвизначніших (тракійських) громадян. Як уже їх нагодував, повчав їх, що ні він, ні його співбесідники, довіку не помрутъ, але перейдуть до такого місця, де чекає на них усяке добро. У тому часі, як він це говорив і робив, збудував собі підземну домівку. Як та домівка була готова, зник він із-поміж траків, зійшов у підземелля й жив там три роки. Вони тужили за ним і вболівали, як замершим; але на четвертий рік він з'явився між траками й так вони повірили в те, що їм говорив Дзальмоксіс. Таке діло, як кажуть, він зробив.

(96) Та я в те (все), ні в підземну домівку не то щоб не вірити, але й надто не вірю; думаю

¹¹⁸⁾ себто Дзальмоксіса.

¹¹⁹⁾ Пітагор зі Самос, один із найбільших грецьких філософів (род. ок. 580. пер. Хр., жив 90 літ), ділав у Кротоні в півд. Італії.

всежтаки, що Даальмоксіс жив багато літ перед Пітагором. Але чи загалом була така людина Даальмоксіс, чи то лише місцевий бог гетів, годі про це. Досить що ті, що так вірять, підбиті персами пішли разом із іншим військом.

(97) Дарій, а з ним разом пішо військо, прибули над Істер. Як переправилися через ріку, велів (Дарій) йонцям зірвати міст і приказав іти за ним сушою, а так само й залозі кораблів. Йонці вже мали зірвати міст і сповнити Даріяв приказ, як Коес, син Ерксандра, вождь мітиленців¹²⁰), сказав до Дарія, — спітавши наперед, чи королеві буде присмю, щоби хтось висказав свою гадку: «Хочеш іти, королю, походом на таку крайну, де мабуть ні куска землі не управляють, ні міст не мають. Позволь отже, щоби цей міст стояв так, як стоїть, а назначи для нього вартівників тих, що його будували. Якщо нам усе піде по думці і знайдемо скітів, будемо мати готову, поворотну дорогу; як же не зможемо їх знайти, матимемо певний поворог. Я не боєся того, що ми може трохи не дорівняємо скитам у боротьбі, але більше того, що не зможемо їх знайти й у блуканині можемо зазнати шкоди. Тай так може що скажав би, що я це на те говорю, щоби лишитися; ні, я лише раджу тобі, що на мій погляд найкраще, а сам іду з тобою й ніяк не лишуся». Дуже сподобалася ця гадка Дарієві й він відповів так: «Мій лесбійський друже, як я здоровий вернуся додому, прийди до мене, щоби я тебе за добру раду нагородив добрими ділами».

(98) Так він сказав, навязав шістьдесят вуглів на ремені, покликав на розмову йонських ти-

¹²⁰) Мітилена — остроз коло зах. берега М. Азії.

ранів¹²¹) і сказав: «Мужі йонці, мою попередню думку щодо моста хочу залишити, а ви візьміть ремінь і зробіть ось так: Як лише побачите, що я рушаю проти скітів, від тієї хвилини розв'язуйте кожного дня один вузол. Якщо я в тому часі не вернуся, а: ми не стрільки днів, що вузлів, пливіть додому. Але до того часу стережіть моста, бо я постановив інакше; стережіть же його й бороніть дуже уважно. Як це сповните, дуже мені догодите». Так сказав Дарій і рушив у похід.

(99) Перед Скітією до моря лежить Тракія. В цій землі є залив, а за ним простягається вже Скітія¹²²); до ней пливе Істер, звернений устям на схід. Тече по водам прогір побережжя Скітії, (починаючи) від Істра, на міру. Від Істра починається Стара Скітія; вона тягнеться на південь аж до міста, званого Карпантіс. Дальшу, частину краю, гористу, все (ще) здовж над Понтом, замешкує народ таврів аж до так названого скалистого півострова¹²³). Скітія в двох місцях межує з морем, раз на південь, а раз на схід, так як Аттика; подібно до того ї таври мешкають у Скітії, якби от ув Аттиці їхній народ, а не атенці, замешкував півостров Суніон, що більше висунений у море від дему торікського до анафійського¹²⁴). Та це я кажу на те, щоби (лише) порівняти мале до великого. Та-

121) тиради — володарі, що не з вибору народу, але власною силою захопили владу.

122) очевидно той, де було старинне місто Томі, трохи на південь від устя Дунаю.

123) Крим.

124) Аттика — частина Греції зі столицею Атени; деми — це частини Аттики, що мали різні назви — тут бачимо дві з них; Суніон — найдалі на південь висунена частина Аттики,

на то Таврія. Хто ж не обіхав тієї частини Аттики, тому наведу інше порівнання: то так, якби в Япигії інший народ, а не япиги, замешкував гори, почавши від Брентезійського Заливу аж до Тарантії¹²⁵). Кажу про ці два, а є ще багато подібного до Таврії.

(100) А вище Таврії знову скити, що мешкають вище таврів над морем на схід, а на захід від Кімерійського Босфору й озера Месотиди аж до річки Танаїса, що впадає до затоки того озера. Від Істри ж додори, в середині краю,ежежу Скитії спершу з агатирсами, даліше з андрофагами, врешті з мелянхляйнами¹²⁶).

(101) Скитія має вигляд чотирокутника, що в двох місцях прилягає до моря; той бік, що над морем, так само задовгий, як і той, що йде в глибину краю. Во від Істри до Бористена десять днів дороги, а від Бористена до озера Месотиди других десять; туди ж у глибину краю, від моря до мелянхляйнів, що мешкають повище скитів, двадцять днів дороги; день дороги я числю на двісті стадій. Так отже виносив би скісний бік Скитії чотиридцять стадій, а простий, у глибину краю, знову тільки ж стадій. Така величина того драу¹²⁷).

(102) Скити зміркували, що не аможуть у бою власними силами постомти против Даріевого війська, й післали послів до сусідів. Іх воїди зібралися на раду, бо йшло велике військо. На зборі були воїди таврів, агатирсів, ізврів, андрофагів, мелянхляйнів, гельонів, будинів і савроматів.

125) це все місцевості в півд. Італії.

126) агатирси жили в тел. Семигороді, андрофаги ж мелянхляйни в північній Україні, в лісовій полосі.

127) очевидно, уявлення Скитії як чотирикутника не є стисле; вона справду не була чотирикутником.

(103) З них таври мають такі звичаї. Розбитків корабельних і тих греків, що їм удається зловити, жертвують дівчині (-богині) в такий спосіб: Приладжують усе до жертви, а тоді розбивають (жертвованому) ціпком голіву. Одні говорять, що вони тіло скидають зі скали в море, — бо на скалі стоїть жертвіник, — а голову вбивають на паль; другі так само розказують щодо голови, але кажуть, що тіла не скидають зі скали лише ховають у землі. А та богиня, що їй жертвують, це, по словах самих таврів, Іфігенія, дочка Агамемнона¹²⁸). З ворогами ж, як попадуть у їх руки, роблять так: кожний відтинає голову, й несе додому. Там набиває її на паль і ставить високо над кришою, найчастіше коло димаря. Вони кажуть, що ті голови стерчать там і пильнують дому. Живуть вони з грабежем і війни.

(104) Агатирси це найніжніші люди. Вони носять юсольово багато золотих окрас. Із жінками живуть усі на спілку, через те вони всі собі братя і рідні, й немає в них ні заздрості, ні ненависті. У всіх інших звичаях вони подібні до траків.

(105) Неври мають скитські звичаї. На одне покоління перед походом Дарія мусили вони покинути край через гадюки. Іменно земля видала зі себе багато гадюк; вони напали з півночі, з пустині, та що неври мусили покинути свій край і перейти до країни будинів. Виглядає так, що ті люди чарівники. Скити й греки, що живуть у Скитії, кажуть, що кожний невр раз на рік стає вовком на кілька днів, а потому, знову, прибирає давню

¹²⁸⁾ Геродот (чи його інформатори) помішали тут грецький переказ про Іфігенію з місцевим почитанням богині таврів.

постать. Мене в тому не переконали, але вони далі говорять уперто своє й присягаються, що це (таки) правда¹²⁹).

(106) Андрофаги мають найдикіші звичаї з усіх; вони не знають правди й закону, в них немає ніякого. Вони кочують. Одежу носять скитську, а мову мають свою осібну. Вони одні з цих (народів) єдуть людей.

(107) А мелянхляйни всі носять чорну одежду, й від того дістали назву. Звичаї мають скитські.

(108) Будини це великий і численний народ. Вони мають ясносині очі й ясний волос. У їх країні є деревляне місто, що називається Гельон. Воно оточене деревляним муром, високим і цілім із дерева, а довгим із кожного боку на тридцять стадій. Доми і святилища в них також із дерева. Там є святыни грецьких богів, украшені на грецький спосіб статуйками богів, жертвниками й мешканнями богів із дерева. Вони обходять що три роки свято Діоніза й попадають у діонізійський шал. А гельонці давно були це греки, але виселилися в надморських міст і поселилися в краю будинів. Мови вживають то скитської, то грецької.

(109) Але будини й гельонці говорять різними мовами й мають окремі звичаї. Будини тубильці, провадять кочове життя й одні лише з-поміж цих народів живляться сосновими шишками; гельонці ж управлюють землю, живляться хлібом, мають городи й ці з виду, що щодо краски (волосся) до них не скожі. Греки називають і будинів гельонцями, але не правильно. Ціла їх (будинів) країна поросла різними деревами. В найбільшім

¹²⁹) неври це предки словян; до Геродота дійшов від гомін слов'янських вірувань у вовкулаків.

лісі є велике озеро, а довкруги нього багна й очерет. У тих лісах вони ловлять видри, бобрів і інших звірів із чотирокутними мордочками; їх шкірками обліплюють свої кожухи, а їх яйця помічні на лічення матиці.

(110) Про савроматів розказують таке. Як греки боролися з амазонками¹⁸⁰), — амазонок скіфи називають ойорпата, а це на грецьку мову — музевебивці, бо »ойор« (по-скитськи) значить муж, а »паті« вбивати, — тоді, як چоповідає переказ, греки після побіди в бою під Термодонтом поплили ввідти й забрали на три кораблі живцем узятих амазонок. Але на морю вони (амазонки) напали на мужів і побили їх. А що вони цілком не знають кораблів і не вміють уживати ні керми, ні вітрил, ні не вміють веслувати, тож після вбивства мужів понесла їх хвиля й вітер і загнали до Меотійського Озера, до Кримнів. Кримни ж лежуть у крайні вільних скитів. Там висіли амазонки з кораблів і рушили до замешкаленого краю. Вони першусього зловили коней і так на конях уже пустошили землю скитів.

(111) Скити не вміли собі з'ясувати цього явища. Вони не розуміли їх (амазонок) мови, не знали їх одежі ні народу, отже дивувалися, звідки такі взялися й гадали, що це мужі в першій молодості. Почали отже з ними воювати. Та як у бою захопили скити кілька трупів, пізнали, що це жінки. Вони нарадилися отже й рішили не вбивати їх ніяким способом, але вислати від себе до них молодих хлопців у такому самому числі, як і тамті. (Вислані) мали стати табором близько (ама-

¹⁸⁰⁾ амазонки — це в уяві греків воївничі жінки, що жили в М. Азії.

зонок) і робити те саме, що й тамті; а якби вони скогіли переслідувати скитів, то не битися, лише втікати. Як же перестануть (переслідувати), то наблизитися знову до них і станути табором. Таке постановили скити, бо хотіли з ними мати дітей.

(112) Післані молодці виповнили приказ. Амазонки пізнали, що вони не прийшли з ніяким підступом, і лишили їх у спокою; але ті підсувалися табором чимраз ближче. А ні молодці, ні амазонки не мали нічого більше, лише оружжя й коней, але жили, як і ті, з ловів і грабежей.

(113) Під полузднє зробили амазонки таке. Вони розійшлися по одній або по дві, щоби заспокоїти природні потреби. Як це пізнали скити, зробили те саме. Один із них напав на відокремлену амазонку, та вона цілком не боронилася, а дозволила себе спіймати. Вона не могла говорити, бо не розумілися, але показала рукою, щоби він прийшов на другий день на те саме місце і привів другого (зі собою); вона подала знак, що їх має бути два, а вона також приведе другу. Молодець відійшов і розказав про це другим. На другий день прийшов на те саме місце і привів другого; тут найшов іще й другу амазонку, що чекала на них. Про це довідалися інші молодці й покорили решту амазонок.

(114) Відтак вони отримали свої табори й жили вже разом. Кожний мав ту за жінку, що з нею вперше зійшовся. Але мужі не могли навчитися мови жінок; зате жінки навчилися мови мужів. Як вони вже розумілися, сказали мужі до амазонок: «Ми маємо родичів і маєтки. Більше так не живимо, але ходім до (нашого) народу й там замешкаймо; за жінок не візьмемо нікого, лише вас». На те вони (жінки) відповіли: «Ми не змогли би жити

з вашими жінками, бо ми й вони не маємо однакових звичаїв. Ми вміємо стріляти з луків, кидати списами й їздити кінно, а не вчилася жіночих робіт. Зате вони жінки не вміють нічого з того, що ми казали, але сидять на возах, роблять жіночу роботу, не їдуть на лови ні кудинебудь інде. Отож ми з ними не зможемо разом жити. Та якщо хочете нас мати за жінок і бути справедливими людьми, то йдіть до батьків, візьміть належні вам частини майна й потому приходіть, а будете жити разом із нами.«

(115) Молодці послухали цього й так зробили. Як вони вже відібрали свої частини, що Ім припадали, й прийшли назад до амазонок, сказали до них жінки: «Страшно нам жити в тому місті, як ми відібрали вас батькам, а до того ще й ищили отсюди країну. Як же хочете нас мати за жінок, то робіть разом із нами таке: Давай, вийдемо з цього краю, перейдемо Танаїс і там осядемося».

(116) І цього послухали молодці. Вони перейшли Танаїс і пішли на три дні дороги на схід сонця від Танаїса, а три дні дороги на північ від озера Меотиди. А як прийшли до цього краю, де нині живуть, поселилися тут. З того то й дотепер жінки савроматів тримаються старих звичаїв: їздять кінно на лови з чоловіками і без чоловіків, їздять на війну й носять одежду таку саму, як чоловіки.

(117) Савромати говорять скитською мовою, але говорять нею здавна непоправно, бо амазонки не добре її вивчилися. Подружні звичаї в них такі: не виходить замуж ніяка дівчина, доки не вбє ворога. Деякі з них і постаріються, а не вийдуть заміж, бо не могли сповнити звичаю.

(118) До збору отже королів тих описаних народів прийшли скитські поєли й подали їм відомість, що перс підбив усе на другому суходолі¹⁸¹), а тепер побудував міст на верху Босфора й перейшов на цей суходіл¹⁸²). Він перейшов, підбив траків і збудував міст на Істрі, бо хоче це все підбити під свою владу. »Тож ви ніяк не відтягайтесь й не кажіть, що ми згинули, але ми ведені спільною думкою опрімося нападові. Не зробите цього? То ми побиті або покинемо край, або погодимося (з ним). Бо що ж іншого маємо робити, як ви не схочете нам помогти? Та вам від цього не буде краще, бо перс прийде так само на вас, як прийшов на нас, і не вдоволиться тим, що нас підбив; він не лишить і вас. На це вказує ось що: Якщо він ішов би лише на нас, щоби піметитися за попередній підбій, то лишив би всіх інших у спокою й ішов би на наш край. Тоді всім було б ясно, що він іде на скитів, а не на кого іншого. Та він, як лише перейшов на цей суходіл, зраз підбив усіх тих, що йому були по дорозі. Він має під собою (не лише) всіх інших траків, але й наших сусідів гетів».

(119) Як же сповістили скити, то королі, що прийшли від тих народів, завели раду! Але їх думки були поділені, а саме гельоцещ, будни і савромат були однієї думки й обіцяли скитам поміч, та агатирс, вевр, андрофаг, (вожди) меланхляйнів і таврів відповіли скитам так: »Коли б ви передні не образили персів і не почали війни, то якщо ви були б просили того тоді, чого просите тепер, ваша просьба виглядала б нам цілком справедли-

181) в Азії.

182) до Європи.

юю, ми були б вас послухали й це з вами (спільно) виконали. Але ж ви напали були на їх край без нас і запанували над персами так довго, доки бог вам позволив; тож і вони, як їх той же бог збудив, відплатяться вам. А ми тих людей тоді не кривдили й тепер не думаємо перші робити їм кривди, що він найшов би на нашу країну й почав нас кривдити, — тоді й ми спробуємо відплатитися. Але доки того не побачимо, будемо сидіти дома, бо гадаємо, що перси йдуть не проти нас, але проти тих, що винні тієї образи.«

(120) Як скити дістали таку відомість, порішили не зводити бою в отвергім полі, бо союзники не хочуть іти з ними разом, але сходити з дороги (персам), а як будуть поступати все даліше, мають висипати всі криниці й джерела, що попри них переходять, нищити траву на землі й поділитися на дві частини. До першої, що на її чолі став як король Скопаїс, прилучилися савромати. На випадок, як перс (Дарій) звернувся б за ними, мали вони йти понад Меотиду й ріку Танаїс; як же він відступав би, мали гнати за ним. Це була одна частина (мешканців) королівства, спрямована на ту дорогу, що я казав. Дві ж частини королівства, велика, що їй проводив Ідаентирс, і третя під проводом Таксакіса, злучилися докуди. До них мали прилучитися ще гельонці й будини. Вони також мали втікати від персів у віддалі дня дороги й робити так, як приказано. Вони мали наперед заманити (персів) просто до країни тих, що обіцяли допомогу, щоби їх вони воювали; а якщо не хотіли б добровільно битися з персами, то щоби мусіли борогися. Після того вони мають вернутися назад до свого краю й нападати, як де узнають за потрібне.

(121) Таке врадили скити¹ й вирушили проти² Дарієвого війська, а наперед післали на стежі найкращих кіннотчиків. Усі ж вози, що в них по звичаю сиділи діти й жінки, й усю худобу, крім потрібної на поживу, — все це полишили й вислали з возами наперед і казали іхати все на північ.

(122) Отже воно й рушило. Тимчасом скитські стежі найшли персів, що були віддалені на три дні дороги від Істра. Як вони їх найшли, зараз таки вирушили скити в віддалі одного дня дороги (від персів) і нищили по дорозі все, що росло на землі. Як же перси побачили, що з'являється скитська кіннота, почали їм (скитам) наступати на п'яті, — а ті постійно втікали. Далъше, — бо вони йшли за одною лише частиною війська, — перси гонили їх на схід до Танаїса. (Так) ті перейшли ріку Танаїс. Перси й собі переправилися й гонили далъше, аж доки не перейшли до країни савроматів і (далі) не прибули до землі будинів.

(123) За цілий час, як перси йшли через край скитів і савроматів, не мали чого нищити, бо країна вже була попустошена. Та як прибули до краю будинів, застали там деревляне місто, що його опустили й вилюдили будини, й підпалили його. Як це зробили, наступали (далъше) на п'яти (скитам), аж доки не перейшли (цілої) тієї країни й не прийшли в пустиню. В тій пустині ніхто не мешкає, а лежить вона повище будинів; простягається на сім днів дороги. За пустинею живуть тисячі; з їх країни випливав чотири великі ріки, пливуть через край меотів і впадають до озера, званого Меотида. Назви їх (рік) такі: Лікос, Оарос, Танаїс і Сиргіс¹⁸³.

¹⁸³⁾ Оарос — Волга, Танаїс — Дон; Лікос — Кальміус, Сиргіс — доплив Танаїсу, отже мб. Донець (пор. розд. 57).

(124) Як Дарій прийшов у пустиню, залишивши
шохід і заснував табор над рівом Оаром. Після
того збудував у рівній віддалі від себе — оконо
шістъдесять стадій — вісім міст; звалища їх дохо-
валися до наших часів. Поки він був там занятий,
переслідувані скити перейшли повище землю й
вернулися до Скитії. Як вони вже так цілком зни-
кли, що їх нігде не бачили, поліпшив Дарій ті аам-
хи в половині будови, а сам завернув на захід, бо
думав, що це все (тут живуть) скити й вони вте-
кли (на захід).

(125) Він гнав чимськорше за військом і як
прийшов до Скитії, наткнувся на оба відділи скитів.
Він стрінув їх і став переслідувати, а вони
постійно держалися в відстані дня дороги. Дарій
не зажинув переслідування, а скити, згідно зі своїм
планом, прибули до країни мелянхляйнів. Ті силь-
но перелякалися, що (до їх країни) впали скити
й перси. Тоді скити перейшли до країни андро-
фагів, а як і ті дістали страх, перейшли в Нев-
рію. Але що й тут налякалися, то скити втекли
до країни агатирів. Як агатирі побачили, що су-
сіди втікають від скитів і мають страх, то заліз
скити війшли до їх країни, післали посла з віст-
юю, щоби не переходили їх границь, бо якщо
спробували б, то вони (агатирі) возвратимуть із
ними. Це переказали агатирі і скріпили границі
в тій думці, що будуть спиняти приходнів. А ме-
лянхляйни, андрофаги й неври не починали бою,
як (до їх країв) впали перси і скити, й забули їх
погрози; вони втікали перестражені на північ, у
пустиню. Тимчасом скити не війшли до країни
агатирів, бо ті зaborонили, але з Неврі заманяли
персів до своєї країни.

(126) Як так довго вже тягнулося й не буде ніякої зміни, піslav Дарій кіннотчика до скитського короля Ідентирса, щоби йому переказав та- же: «Дивний чоловіче, чому ти постійно втікаєш, хоч можеш зробити щось із цих двох (можливостей)? А саме, коли думаєш, що можеш спертися моїй силі, то спинишся, покинь блуканну і зверні бій; коли ж гадаєш, що ти слабший, то й так за- кинь утечу, принеси в дарі (мені як) свою му, панові землю й воду! й розпочни переговори.»

(127) На те король скитів, Ідентирс, сказав також: «Мої справи так маються, персе. Я ще кілької людини (досі) не здійсвався й не втік перед нею дзвінше, отже й тепер від тебе не втікаю; я нічого ін- шого не роблю тепер, лише те, що я звик робити в мірі. А що я не воюю з тобою, то й це тобі поясню. Ми не маємо ні міст, ні управлений земель, щоби боятися за них і чимськоріше починати з вами бій. Та як уже так конечно треба його починати, то ми маємо гроби наших батьків; ось вишукайте їх і попробуйте зніщати, то побачите, чи будемо вою- вати з вами за гроби, чи ні. А перед тим, якщо дій будемо мати достаточної причини, не будемо з тобою воювати. Це про битву. А за своїх панів я при- знаю лише Зевса, моого предка, я Гістію, королеву скитів. Тобі ж замість дару, із землі й води пішіть такий дар, як тобі належиться платити; а за те, що ти називав мене своїм паном, будеш іше жалу- вати». Така була відповідь скитів і (від них) пішов післанець, щоби це сповістити Дарієvi.

(128) А скитські королі як почули слово «під- даюство», дуже розгнівалися. Вони післали ту ча- стину війська, що складалася їзі савроматів, — над нею був вождом Скопазіс, — до тих жандів, що сперегли моста, з наказом війти з ними в перего-

бори. А ті, що лишилися, думали, що не треба давати персам довше блукати, але нападати на них тоді, як вони йдуть. І справді, як (скити) думали, що Дарієве військо обідає, виконали свій плян. Скитська кіннота все проганяла (перську) кінноту; перська кіннота в утічі впадала на піхоту, бо піхота помагала; але скити, як побили кінноту, верталися, бо боялися іншого війська. Такі напади робили скити й уночі.

(129) Та дивно казати: персам помагав, а скитам, що на них нападали, шкодив — рік ослів і вигляд мулів. Бо Скитія, як я вже вище виложив¹⁸⁴), не має ні ослів ні мулів, а немає в цілій Скитській Землі ні осла ні мула через холод. Осли налякали скитських коней риком. Бо кілька разів, серед нападу на персів, як (скитські) коні почули рик осів, лякалися й утікали в переполосі; наставляли вуха догори, бо передше ніколи не чули ні такого голосу, ні не бачили таких звірят. Така дрібничка рішала про війну.

(180) А як скити побачили, що перси неспокійні, зробили так, щоби вони ще довше задержалися в Скитії й терпіди через недостаток усього: (а саме) лишали їм трохи своєї худоби з пастухами, (самі ж) переходили в дальшу частину краю. Перси надходили, брали худобу, й були горді зі свого діла.

(181) Так діялося часто, а тимчасом на Дарія найшла в тій блуканині крайна біда. Про це довідалися королі скитів і послали до Дарія посла, що ніч йому в дарі птицю, миш, жабу і п'ять стріл. Перси питали того, що приніс, про значення тих дарів; та він сказав, що не мав іншого приказу,

¹⁸⁴⁾ гл. розд. 29.

лішнє віддати це і скоро вертатися. Він сказав персам, що як вони мудрі, то нехай самі розгадають, що мають значити отсі дари.

(132) Це почули перси й стали нараджуватися. Дарієва думка була така, що скити віддали йому самих себе, землю й воду. Він поясняв це так, що миш живе в землі й єсть ту саму поживу, що й людина, жаба живе в воді, а птах найбільше подібний до коня; стріли ж означають, що вони передають (персам) свою (воєнну) силу. Такої думки був Дарій. Протилежна цій думці була Гобрієва, одного з тих сімох, що побили магів¹⁸⁵). Він так поясняв значення дарів: «Якщо ви, перси, не станете птахами й не полетите в небо, або не станете мишами й не сковастеся під землю, або жабами й не скочите в болота, то не повернете назад, а погибнете від цих лучників.»

(133) Так перси викладали значення дарів. Тимчасом одна частина скитів, що була призначена передтим пильнувати озера Меотиди, а тепер мала йти на Істер, щоби умовитися з Іонцями, як (отже) прийшла на міст, сказала так: «Мужі Йонські, ми прийшли принести вам свободу, як скочете нас послухати. Ми довідалися, що Дарій приказав вам пильнувати моста лише шістьдесят днів, а як він продовж того часу не прийде (назад), то ви мали вертатися домів. Якщо це сповните, то ви не винні нічого ні перед ним (Дарієм), ні перед нами. Перечекайте ж тут ті дні й ідіть ізвідси». Йонці обіцяли це зробити й вони (скити) вернулися скоро назад.

(134) Ославші же скити після того, як Дарій дістав дари, уставилися в лави, піхота й кінно-

¹⁸⁵) маги — перські й медійські жерці.

та, щоби боротися з персами. Як уже скіти були уставлені до битви, вскочив між них зайць; вони побачили його й кинулися всі за ним. Як між скітами повстало таке замішання й крик, запитав Дарій, чого ж такий крик між ворогами, а дізнавшися, що вони гонять за зайцем, сказав до своїх звичайних співрозмовників: «Ті люди нас цілком собі легко падуть. Тепер бачу, що Гобрій добре говорив про скітські дари. А що я тепер так само думаю, тож треба нам добре нарадитися (що робити), щоби ми мали на будуче забезпечений відворот.» На це сказав Гобрій: «Королю, я вже вінав із оповідання, як то тяжко боротися з тими людьми; тепер же, як прийшов (сюди), то ще більше утвірдився в тому, коли бачу, що вони граються з нами. Гадаю, що як лише настане ніч, запалім вогні, як це ми впрочім все звикли робити, полишім усіх слабих воїків, повсякім ослів і відійдім, поки ще або скіти вспілють дійти до Істра й занінціти міст, або поки йонці не постановлять чотирьох такого, що може нас погубити.» Так радив Гобрій.

(185) Як настала ніч, Дарій поступив так, як він (Гобрій) радив: слабих людей і тих, що йому найменше йшло про їх життя, а також усіх ослів велив повалити й ліничи на рівнині. А ліничи він ослів і слабих воїків на те, щоби осли річали, а людей поганлив через слабість, розуміється в тій цілі, що як він із добірним військом ударить на скітів, ці мають боронити табору. Так сказав Дарій тим, що їх лишав, запалив вогні й якнайдовше поспішив до Істра. Осли, як лішилися самі, без купи, підвяли далеко сильніший рим. Скіти почули ослів і були переконані, що перси є на тому місці.

(186) Та як настав день і ті опущені пізнали, що їх Дарій зрадив, витягнули руки до скитів і розривали їм про те все. Вони, почувши це, скоро зібралися й обі частини скитів, і також савромати, будини й гельонці пігнали просто до Істра за персами. Але що перси мали багато піхоти й не знали дороги, бо же було (в Скитії) багатих шляхів, а скитська кіннота знала просту дорогу, то вони розминулися в дорозі; скити куди скорше прибули до моста, як перси. Вони дозвідалися, що перси ще не прибули, і сказали до тих йонців, що були при кораблях, таке: «Мужі йонські! ті дні в вашого числа вже минули, й ви але робіте, що ще чекаєте. Передше ви чекали зі страху; тепер же зніщте міст, якнайскорше йдіть звідси, радійте й будьте вдячні богам і скитам. А з тим, що був давніше вашим паном, зробимо так, що вже не піде походом ні на кого.»

(187) Над цим йонці стали радити раду. Мільтіяд атениець¹⁸⁶), що був тираном у Херсонесі на Геллеспонті, думав послухати скитів і увільнити Йонію¹⁸⁷). Та Гістіей із Мілету думав противно. Він говорив, що завдяки Дарієві кожний із них є тираном міста, а якби впала могутність Дарія, то ні він не панував би в Мілете, ні ніхто (з тиранів) нігде, бо ж кожне місто волить демократичний устрій, як тиранію. Коли отже Гістіей виявив цю думку, зараз усі пристали на це, хоч передтим держалися поради Мільтіяда.

(188) А за королем подавали голос і стояли за ним (єгі): тирани Геллеспонту Дафніс із Абидос,

¹⁸⁶⁾ пізніший славний побідник персів у грецько-перських війнах.

¹⁸⁷⁾ так називалося побережжя M. Asii, де було багато йонських колоній.

Гіпокль із Лямпсаку, Герофант із Паріону, Митродерж із Проконнезу, Арістагор із Кизіка й Арістон із Візантії; ці з Геллеспонту. А з Йонії: Страттіс із Хіос, Аяк зі Самоса, Лядамас із Фокеї й Гістій із Мілету, той, що висловив противну думку як Мільтіяд. Із еольців був лише один визначений, Арістагор із Киме.

(139) Отже вони прийняли думку Гістія й постановили до того (про що говорили зі скитами) додати ще такі діла й слова: Міст знищти зі сторони скитів, один лук, щоби виглядало, що вони щось роблять, хоч не робили нічого, і щоби скити не пробували на силу перейти Істра через міст. Під час того, як нищитимуть цю частину моста, що від сторони скитів, мають сказати, що вони роблять усе те, чого бажається скитам. Таке додали вони ще до свого пляну. Тоді Гістій сказав від усіх: »Мужі скитські, ви добре радите й ваше упіmnення приходить якраз у пору. А що ви вказуєте нам добрі дорогу, то й ми вам зробимо по вашій волі. Ось, як самі бачите, і нищимо міст, і вложимо в це весь запал, бо хочемо бути вільні. Поки ми це нищимо, ви маєте час вишукати тих (персів), а коли знайдете, пімститеся як слід за нас і за вас.«

(140) Скити вдруге повірили йонцям, що вони говорять правду, й рушили шукати персів, та не попали на їх дорогу. Цьому винні були самі скити, бо іоницили пасовиська й позасипали воду. Якщо цього не були б зробили, можна було б, на бажання, легко розшукати персів; а так тепер потрісли (самі) через те, що їм було видалося найкращим. Скити рушили в ту частину краю, де була паша для коней і вода, й там шукали ворогів. Гадали, що й вони (перси) будуть сюди тікати. Та перси йшли тією доріжкою, що її перше вдоп-

тали. трималися її й із трудом перейшли. (Над Істер) прийшли вночі й трапили на знищений міст. Їх напав страх, що Йонці покинули їх.

(141) Дарій мав зі собою одного єгиптянина, що мав найсильніший голос між людьми. Того чоловіка Дарій умістив над берегом Істра й велів кликати Гістієя з Мілету. Цей так і зробив. Гістієй перший почув заклик, зібрав усі кораблі, щоби перевезти військо, й наново добудував міст.

(142) Так утікли перси, а скити шукали їх і розминулися з цими ь друге. І так думали вони, що Йонці, як вільні, то найгірші й найтрусливіші з усіх людей; як же дивитися на Йонців як на рабів, казали вони, то дуже невільничо вони віддані своїм панам і найменше здібні до втечі. Це закидали скити Йонцям.

Покажчик імен і назв

Подаємо тут лише найвизначніші імена й назви, а саме такі, що відносяться до самої України й найближчих сусідів. Не виказано назв „Скитія, скити”, бо вони повторюються на кожній майже сторінці.

- авхати 35.
Агатирс 37, 38.
агатирси 55, 79, 80, 85, 88.
аліздони 41, 57.
амазонки 82–83.
Анахарзіс 54, 67.
андрофаги 42, 79, 81, 85, 88;
Апі 59.
Араксес 51.
Арапос 55.
Аргімпаза 59.
аргіппаї 44.
арімаспи 39, 45.
Арістей 39–41.
Аріянтан 71.
Аріяпейт 67, 68.
Арпоксай 35.
Ахіллів Бір 59, 67.
Бористен 1) ріка: 35, 41, 42, 55, 57–59, 64, 70, 79;
2) місто: 44, 69.
бористеніти 41, 58, 68, 69.
будини 43, 79, 80, 81, 85–87, 93.
Гіляя гл. Лісиста.

Гіпакир 55, 59.
Гіпаніс 41, 55, 57, 58, 70.
гіперборейці 39, 47–49.
Гіполеса гора 58.
Гірліс 59.
Гостинне Море 54, 74; гл. Понт.
Гебелеїдзіс гл. Дзальмоксіс.
Гельон 1) людина: 37, 38; 2) місто: 81.
гельони(-нці) 79, 81, 85, 86, 93.
Геррос 42, 55, 58, 59, 64.
гети 75, 77, 85.
Гнур 67.
Дзальмоксіс 75–77.
Ексампайос 57, 70, 71.
Ідантирс 67, 86, 89.
ісидони 39, 41, 45, 47,
Істер 55–58, 74, 75, 77–79, 85, 87, 91–95.
їрки 43.
Кавказ 39.
каліпіди 41.
Каркініт(іс) 59, 78.
Карпіс 56.
Каспійське Море 50.
катіяри 35.
кімерійці 33, 38, 39; Кімерійський Босфор, 39, 45
79; к. країна 39; к. мури 39; к. порт 39, 53.
Коляксай 35, 36.
колохи 50.
Кольхіда 50.
Кримни 42, 82.
кробізи 56.
Лик 67.
Лікос 87.

Ліпоксай 35.
Лісиста (Гіляя) 37, 41, 42, 58, 59, 67.
Маріс 55.
масагети 38.
мелянхляйни 42, 79, 81, 85, 88.
меоти 87.
Меотида (Меотійське Озеро, М. Залив) 34, 42, 43,
53, 59, 73, 79, 82, 84, 86, 87, 91.
Напаріс 55.
неври 41, 79, 80, 85, 88.
Неврія 88.
ніпсаї 75.
Оарос 87, 88.
одризи 75.
Ойтозірос 59.
Октамазад 69, 70.
ольбіополіти 42.
Опоя 68.
Ордессос 55.-
Орік 68.
Пантікан 42, 55, 58.
Папай 59.
параляти 35.
Понт (гл. Гостинне Море) 70, 72–74, 76, 78.
Пората (Пиретон) 55.
Савлій 67.
савромати 43, 59, 79, 82, 84–87, 89, 93.
Сиргіс 87.
сінди 45.
Сітальк 70.
Скилес 67–70.
Скит 37, 38.

скити 1) пісочні 62; 2) зернисті (піскові) 41,
42, 58; 3) інші 41; 4) піскові 38, 42, 59; 5) с-
речні 41, 57; 6) широкі 38, 42, 43, 59, 64.

Скитія Стара 78.

сколоти 35.

Скопазіс 86, 89.

скормідло 73.

Споргопейт 68.

Табірі 59.

таври 78–80, 85.

Таврійські Гори 34.

Таврія 42, 79.

Тагімазадзе 89.

Таксакіс 86.

Танаїс 42, 53, 55, 59, 79, 84, 86, 87.

Тарітоон 35.

Тересова дача 78.

Тимні 67.

Тирас 38, 55, 57, 71.

тиріти 57.

тіссарати 42, 87.

Тіярантос 58.

траки 42, 54, 64, 79, 75, 76, 86.

Тракія 54, 79, 74, 75.

траслії 35.

Фазіс 50, 52, 72.

СКИТСЬКІ СЛОВА

- аріма 45.
- асхі 44.
- ојор 82.
- пата 82.
- спу 45.

Показчик змісту

Вступ

I. Геродот і його твір (с. 3–11); II. Важливі українські праці про Геродотову Скитію (с. 11–24); III. Чи був Геродот в Україні (с. 24–31). Замітка до перекладу (с. 32).

Геродот Із· Галікарнасус: Опис Скитії

Походження скитів. Розд. 1–4: скити вертаються з Медії й опановують свій край (с. 33–35); р. 5–7: скитські перекази про повстання їх народу (с. 35–36); р. 8–10: оповідання про це чорноморських греків-колоністів (с. 36–38); р. 11–12: дані про кімерійців (с. 38–39); р. 13–15: Арістей і Його поема (с. 39–41).

Геродотів географічний опис Скитії й сучасних країв. Р. 16–20: скитський край і племена (с. 41–42); сусідні народи: р. 21–24: савромати, тисагети, єрки, аргіппаї (с. 42–44); р. 25–27: ісидони, арімаспи й фантастичні народи (с. 44–45); р. 28–29: скитська зима й її наслідки для звірів (с. 45–46); р. 30–3: роздумування про це й пояснення (с. 46–47); р. 32–36: гіпербореїці (с. 47–50).

Позаєвропейські частини світа. Р. 37–40: Азія (с. 50–51); р. 41–43: Лібія й її оплінення (с. 51–53); р. 44: Індії (с. 53); р. 45: розмежування трьох частин світа (с. 53–54); р. 46: народи над Чорним Морем (с. 54–55).

Скитські річки. Р. 47: вичислення (с. 55); р. 48–50: Істер і Його допливи (с. 55–57); р. 51: Тирас (с. 57); р. 52: Гіпаніс (с. 57); р. 53: Бористен (с. 57–58); р. 54: Понтікал (с. 58); р. 55: Гіпакир (с. 59); р. 56: Геррос (с. 59); р. 57: Танаїс (с. 59); р. 58: скитська трава (с. 59).

Релігія скитів. Р. 59: скитські боги (с. 59–60); р. 60–63: жертви (с. 60–61).

Веснні звичаї скитів. Р. 64–65: пиття крові і скальпування (с. 61–62); р. 66: військові пири (с. 62).

Скитські ворожбити. Р. 67–69 (с. 62–64).

Союзи скитів. Р. 60 (с. 64);
Похоронні обряди. Р. 71–72: похорони королів (с. 64–66); р. 73: похорони звичайних скитів (с. 66); р. 74–75: очищення (с. 66).

Відраза до чужих звичаїв. Р. 76–77: історія Анахарзіса (с. 67–68); р. 78–80: історія Скилеса (с. 68–70).
Кількість скитів: р. 81 (с. 70–71); р. 62: інше цикаве в них (с. 71).

Похід Дарія проти скитів. Р. 83–88: приготування й будова мосту на Істрі (с. 71–74); р. 89–93: підбій Тракії (с. 74–75); р. 93–96: гети–невміраки (с. 75–77); р. 97–98: Дарій рушає від Істра (с. 77–78); р. 99–101: положення Скитії (с. 78–79); р. 102–109: сусіди скитів (с. 79–82); р. 110–117: савромати (с. 82–84); р. 118–121: плян війни у скитів (с. 85–87); р. 122: початок воєнних дій (с. 87); р. 123–129: воєнна тактика скитів (с. 87–90); р. 130–135: відворот Дарія (с. 90–92); р. 136–139: скити переговорюють із греками, що стерегли моста (с. 93–94); р. 140–142: щасливий відворот Дарія (с. 94–95).

Покажчик імен і назв. (с. 97–101).

Скитські слова. (с. 101).

Покажчик змісту. (с. 103–104).

Друкарські похибки

стар. 13 рядок 1 згори зам. Страбона
стор. 38 ряд. 11 згори зам. масагети треба: маса-
гети

„ 50 „ 5 згори „ „ від міріандійського
Заливу, що лежить просто Фе-” треба: „від
них живуть меди, за медами саспейри, за сас-“

„ 56 „ 3 „ „ Нояс треба: Ноес
„ 59 „ 7 „ „ Апіс » Апі
„ 60 „ 16 „ „ від кітлів » до кітлів
„ 82 „ 10 „ „ паті » пата.

